

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Recensioner

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2008_litt_b

Fornvännen 2008, s. 123-150

Ingår i: samla.raa.se

Recensioner

Morten Axboe, *Brakteatstudier*. Det Konglige Nordiske Oldskriftselskab. Köpenhamn 2007. 195 s. ISBN 978 878 748 380 7.

Boken är en volym i quartoformat med hårt omslag, prydd av en bild i jätteformat av en A-brakteat från Senoren i Blekinge. Den är illustrerad med inte mindre än 220 teckningar och foton. Bådadera håller en hög kvalitet, särskilt teckningarna. Beträffande foton kan noteras att flera, särskilt de som visar tillverkningsspår, tagits av författaren. Förutom bilder och detaljer av brakteater finns ett stort antal diagram: redovisning av korrespondensanalyser, stapeldiagram m.m. Dessutom finns det spridningskartor, som är informativa, flera publicerade i tidigare sammanhang.

Boken är indelad i tolv kapitel inklusive engelsk sammanfattning. De behandlar framställningen av brakteaterna, relativ och absolut kronologi, lokal variation, medaljongefterbildningar, brakteatkronologins bakgrund, brakteaternas funktioner, deponeringsfrågor, översikt av antalet präglingar samt motividetaljer. Boken är logiskt och överskådligt disponerad.

Morten Axboe är en av de främsta kännarna av de folkvandringstida guldbrakeaternas. Han har arbetat med dessa små konstverk sedan tidigt 1970-tal, särskilt inom det stora projektet *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*. Han har under årens lopp publicerat en lång rad artiklar samt en monografi som tilläggsband till *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Herstellungsprobleme und Chronologie* (utgiven 2004 och diskuterad i *Fornvännen* 2006 :4).

Guldbrakeaternas måste anses som ett av de mest fascinerande materialen från den nordeuropeiska järnåldern genom sitt material, guldet, det lilla formatet, den utmärkta hantverksskickligheten som de visar och det svårtolkade och fantasieggande bildspråket.

Många aspekter av folkvandringstidens samhälle kan analyseras med deras hjälp, hantverkets traditioner och hantverkarens förutsättningar,

spridningsmönster och kontakter, centralitet, makt och samhällsstrukturer samt ideologiska aspekter och glimtar av en svunnen föreställningsvärld.

Den här aktuella boken är huvudsakligen en sammanfattning av arbetet från 2004 tillsammans med de centrala resultaten från Axboes magisterarbete, »The Scandinavian Gold Brakteates», från 1982 (*Acta Archaeologica* 52, 1981).

En central uppgift i arbetet är utarbetandet av en ny kronologi. Metoden som tillämpas är korrespondensanalys och analysen bygger på de stora människohuvudena på brakteater av A-, B- och C-typ. D- och F-brakteater samt bifigurer på brakteaterna utesluts alltså ur undersökningen. Analysen genomförs i flera steg. Först urskiljer Axboe en mängd detaljer på de stora människohuvudena. Det handlar om variationer i frisyr, ögats respektive örats form, huvudsmycke, djur- eller fågelhuvuden för att nämna de viktigaste. Med hjälp av korrespondensanalys och seriation grupperas detaljer och präglingar, vilket dels ger en överregional kronologi och dels en sydskanandinavisk respektive en norsk regionalserie. Dessa serier ligger till grund för en relativ kronologi.

Med den relativa kronologin som utgångspunkt diskuterar författaren så möjligheterna till en absolut kronologi. Detta görs genom jämförelser med Sösdala- och Nydamstilarna samt Stil I liksom med myntdaterade brakteatfynd, inklusive brakteater från daterade gravfynd i England.

Man skulle kunna tycka att guldbrakeaternas kronologi redan utretts tillräckligt många gånger, men detta är en kronologi som uppställts efter nya principer och med ny metodik. Indelningen i H1-4 (H=huvud) bygger på många olika komponenter och är också underbyggd statistiskt på ett sätt som de äldre indelningarna inte är.

Att bryta upp den gamla A-, B-, C och D-indelningen ger ett slags motbild till den gamla indelningen, som ju är mycket mekanisk. I stora drag överensstämmer den nya relativa kronologin med det tidigare uppställda, men avvikelserna ger intressanta möjligheter att på nytt angripa frågor kring bildinnehåll och innovationsprocesser.

I detta verk tar Axboe också på nytt upp frågorna angående tillverkningen av brakteatern. Det är en klar och pedagogisk redogörelse för de olika momenten, från tillverkning av stämpeln och förberedelse av guldbblecket till öglan och eventuell utsmyckning med granulation med mera. Huvuddragen i framställningen känns väl igen från tidigare arbeten, främst det från 1982. Däremot har antalet fynd av verkstadsplatser och material relaterat till metallhantverk ökat betydligt under den senaste tiden. Mycket viktigt här är fyndet av en bronsmatris från Postgården vid Ålborg och en möjlig matris från Billingsford i Norfolk. Dessa fynd bekräftar på ett tydligt sätt Axboes antagande om matriser, även om hans hypotes om användning av matris, baserad på analys av detaljerna på brakteatern själva, måste ses som övertygande. Detaljanalys har emellertid också visat att det är rimligt att tänka sig matriser även av andra material än brons.

Andra viktiga iakttagelser är spår av passare som använts för att skapa bilytan. Detta visar också klart hur mycket relevant information som kan fås genom noggranna detaljstudier.

Presentationen av lokala variationer hos brakteatern känns också igen från tidigare arbeten, främst det från 1982. Där avstod Axboe från att väga de kronologiska aspekterna mot de geografiska. Detta är förståeligt eftersom brakteaternas kronologi inte var genomarbetad vid den tiden. I senare arbeten hade man väntat sig att få en ny belysning av dessa frågor. Emellertid går han snabbt över detta med kommentaren att kronologin inte nämnvärt förändrat tidigare resultat.

De regionala skillnaderna i dekorelement som presenterades 1982 bygger i flera fall på alltför små antal för att vara tillförlitliga. Det är uppenbarligen också dessa fördelningar som ligger bakom beskrivningarna av lokala särdrag 2007. Det hade varit välgörande med någon kommentar om nytillkommet material på något sätt förändrat bilden.

Axboe har också diskuterat regionala samband beträffande stämpelidentitet och överensstämmelser i motiv i en perspektivrik artikel från 1991: »Guld og guder i folkevandringstiden. Brakteaterne som kilde til politisk/religiöse forhold» (i antologin *Samfundsorganisation og re-*

gional variation, red. Fabech & Ringtved). Här visar han på såväl tydligt avgränsade områden som ett nätverk av långväga samband. Båda aspekterna är centrala för förståelsen av det folkvandringstida samhället och förtjänar att utvecklas vidare.

»Guldepoterne, støvsløret år 536 og brakteaternes forsvinden» är titeln på bokens fantasieggande anslutningskapitel. Kan det vara så att ett vulkanutbrott eller någon annan naturkatastrof bidragit till exceptionellt omfattande deponering av guld i första hälften av 500-talet? Samtida skriftliga källor uppger att solen blev försvagad, rentav blå, och att det inte blev någon sommar 536/7. Ett sätt för människorna att blidka makterna kan ha varit genom rikliga offergåvor. Det är åtminstone en spännande tanke.

Boken har tillkommit i samband med ett stort projekt med flera deltagare, det ovan nämnda Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Uppenbarligen har de medverkande tydligt avgränsade uppgifter inom projektet. Axboe har koncentrerat sig på kronologi, tillverkningen av brakteatern samt regionala variationer. Detta gör att många frågor som man skulle vilja se belysta, t.ex. en djupare diskussion av ikonografien gentemot geografisk spridning och kronologi, inte behandlas. Som ovan nämnts hade jag gärna också sett att diskussionerna och resultaten i artikeln från 1991 hade utvidgats och fördjupats.

Guldbrakteatern är som sagt en komplex föremålsform som man kan lägga ett otal olika perspektiv på. Det är därmed lätt att presentera önskelistor över vad man vill ha svar på. Viktigt här är då att framhålla att Axboe med sin djupa kännedom om sitt forskningsmaterial behandlat några av de centrala frågorna. Det är glädjande och tillfredsställande att dessa aspekter av Axboes mångåriga brakteatstudier nu presenterats på ett lättillgängligt och tilltalande sätt.

Birgitta Hårdh

Institutionen för arkeologi och antikens historia

Lunds Universitet

Box 117

SE-221 00 Lund

birgitta.hardh@ark.lu.se

Runes and their Secrets. Studies in Runology. Eds Gillian Fellows-Jensen, Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen & Bente Holmberg. Museum Tusulanum Press. Copenhagen 2006. 461 pp. ISBN 978-87-635-0428-7.

Six years after the Fifth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, 16th–20th August 2000 at Brandbjerg Højskole, *Runes and their Secrets* has appeared. The symposium included excursions to the Moesgård Museum and the royal monuments of Jelling (a UNESCO world heritage site) on Jutland, dating from late 10th century. Although not explicitly labeled as a proceedings volume, the book must be considered one.

The symposium had four main themes: 1) Runic artifacts with the older runes; 2) Runic writing confronted with Latin literacy and Christianization; 3) The problem of runic chronology and typology versus regional variation; 4) Runology and runic research, methodology and new challenges at the turn of the millennium. It should not come as a surprise to see the fourth category examined particularly closely in this review.

In 2001, 36 papers were announced before the symposium. 35 were actually presented. Only seven were presented in Scandinavian languages. Four were in German. This in spite of the fact that most participants were Scandinavians. The current Anglophone hegemony in academia means that Swedes, in stark contrast to say English, French or German scholars, are explicitly ranked within the Swedish university system by their ability to produce foreign language articles. Meanwhile, Swedish scholars rarely bother to scrutinize the work of non-natives in the same field. Non-Scandinavians writing in languages other than Scandinavian are rather routinely praised for their efforts, not least due to their ability to publish in hegemonic languages. Therefore, the non-Scandinavian prerogative of determining what is correct or not within a dominant idiom risks a shift to an increasingly Anglophone discourse on Scandinavian epigraphy. This is a precarious situation as it gives non-Scandinavians an unwarranted authority to exercise power without reciprocal checks and balances from whence the episteme originated.

The 2006 symposium publication contains 22 articles. Of these, 19 are in English, two in German and one in Swedish, with no contributions in Danish or Norwegian. The volume contains some valuable runological scholarship on pertinent issues. Indeed, many articles tend to show a high standard and are useful tools.

Hans Frede Nielsen's discussion of the Early Runic idiom is clear and concise. Further cases in point are Marie Stoklund's update of the Danish runic corpus, and Gaby Waxenberger's discussion of the use of the Old English yew-rune. The only contribution in Swedish (by Per Stille) deals with one of the founders of runology, Johan Bure (1568–1652), who acquiesced to the Latinophone hegemony of the Early Modern period, renaming himself Johannes Bureus.

Jan Ragnar Hagland's article on runic manuscripts belonging to the Danish court official Bent Bille (1509–55) is particularly interesting. I hope that, after this fruitful study, Hagland will continue even further into the Early Modern period, perhaps with a glance at the Swedish manuscript runes of the 16th and 17th centuries hinted at in Stille's article on Bure.

It would be very interesting to know if there actually was such a thing as a "Republic of Letters" in terms of runic literacy and early runological scholarship in in Early Modern Scandinavia. This Republic is after all a sort of ideal model of a scientific community that we should all aspire to today. But there are problems with this, mainly due to the linguistic barriers.

Michael Barnes' renewed focus on the question of standardized futharks is worthy of attention. Bengt Loman's 1965 seminal article "Rök-runorna som grafematiskt system" was a source of inspiration for Barnes' work on the possibility of a transitional futhark, published in 1987. Realizing the futility of this transitional project after some two decades of valiant intermediate struggle, Barnes has abandoned the idea of reconstructing such an intermediate Ante-Rök futhark.

Loman's analysis (pp. 15, 60) shows that four "Rök-rune" graphemes are more distinct than others: **f**, **k**, **t**, **l**. Moreover, Loman suggests (p. 4) that some specific, but not all, graphematic forms within a system have come to dictate

what is seen as normal within the standardized futharks often employed in runological literature. By contrast, Loman noted that a number of graphemes have often been arbitrarily sorted out as they supposedly belong to a Danish substratum. But Barnes' 2006 translation of a quote from Loman does not retain the original sense of the text. It is rather misleading. Loman writes: "Handböckernas konventionella standardfuthark har uppenbarligen fixerat en föreställning om vissa normaltyper". Barnes translates into (British) English: 'the conventional standardised futharks of the hand-books have clearly created the impression of a series of normalised characters'. But this is not what Loman actually states. A series is not the same thing as "vissa normaltyper". A series would rather be translated as "följd" or "rad" in colloquial Swedish, whereas the scientific term Loman consistently uses is "system". My understanding as a native speaker of Swedish is that the sense of the quote ought to be the following in (American) English: 'The conventional standardized futhark found in textbooks has apparently established a general notion of certain normative types'.

As stated above, Loman's point is that some (Swedish: *vissa*) forms within a system have been considered more correct (Swedish: *normaltyper*) than others without a proper graphematic analysis of the system as a whole. Barnes' subsequent critique of Loman thus seems somewhat obtuse and exaggerated to say the least. Loman in 1965 is not trapped within his own system, but is trying to account for what could be a plausible model. Instead, Barnes' 1987 and 2006 articles on the purported transitional futhark beg the question to what extent non-Scandinavians who rarely or never publish in Scandinavian languages actually master the finer nuances of modern academic Swedish. It is a justified question indeed as the majority of published runology is in that very language.

Besides the issue of linguistic barriers, the scientific study of runes and runic inscriptions suffers from two other main problems. First, it often attracts unwanted attention from the outside. Over the years, professional runologists have in their archival practice classified unscientific intrusions with thought-provoking file la-

bels, notably "idiotica" (the late Erik Moltke's designation). Currently, the term "somnia vana" (idle imaginings) is employed in the annual bibliographies of the runological journal, *Nytt om runer*. Second, runology itself suffers from a major shortcoming: it is essentially devoid of any critical theory by means of which it could disentangle itself of its current impasse. *Runes and their Secrets* is good evidence of this situation. It contains some articles on the verge of being in the borderlands to the imaginary, if not wishful, thinking. The latter category typically tends to differ from regular scholarship by claiming to resolve impenetrable questions of origin and diffusion, or alliterative mnemonic riddles mainly because the author is endowed with unprecedented ingenuity.

Then there is archaeology, history, and numismatics. Unfortunately, linguistic runologists are often suspicious of scholars of these disciplines in the fear that linguistic dilettantism will lead to an overall acceptance of negligent runic studies. This is the case notwithstanding the fact that runologists do not have an immaculate understanding of each other's native languages simply by means of professional affiliation. They, unwillingly or not, misquote each other all too frequently. By the same token, runologists need to listen to scholars of archeology and history, as the latter two groups are capable of providing the former with new theories and explanations within proper deductive frameworks.

At times, there is an ambivalent reaction: runologists may laud new theories on the one hand, but are loath to apply them within their own research on the other. Notable exceptions are uncontroversial issues that pertain to art history. Jørgen Steen Jensen's account of Sven Estridsen's early 11th century runic coinage, Nancy Wicker's detailed microscopic study of 5th century bracteate manufacturing techniques, and Anne-Sofie Gräslund's article on ornamental curvature are unlikely to be criticized or cautiously avoided by linguistic runologists. During the late 1980s Gräslund and other archaeologists at Uppsala University formulated a rather stringent typology, which is used to date the majority of the Viking Period runic corpus.

They also constructed a computerized database, Mälsten, which showed the spatial distribution of rune stones in the Lake Mälaren area. It is ironic that animal art and curvature rather than phonetic or graphematic change within the futhark as a system turn out to be the tangible chronological elements for a discipline devoted to epigraphy and linguistics according to the linguistic branch of runology. Faced with greater clarity, runologists thus had no choice but to turn to another discipline for answers to some of their fundamental questions. This was the grim reality despite hundreds of years of runological study and the presence of a working computerized database, Samnordisk runtextdatabas, ever since 1986.

The long publication delay is the fundamental drawback to this proceedings volume. It would have been more useful at an earlier stage, but science is no longer as static as it used to be. Many of the volume's 22 articles have already appeared in other scholarly journals or are excerpts from larger works. Moreover, many of the originally 36 papers once presented at the symposium were published elsewhere. I therefore look forward to reading the next proceedings volume from the Sixth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions at Lancaster University in 2005, which is to be edited by Barnes. It might, however, benefit from the employment of native Scandinavian language consultants competent in the relevant fields.

Svante Fischer

Institut Runologique de France
Musée d'Archéologie nationale
Château - Place Charles de Gaulle
F-78105 Saint-Germain-en-Laye cedex France
swantowraetruna@hotmail.com

Markus Hiekkänen, *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology*. Finska fornminnesföreningens tidskrift 101. Helsingfors 1994. ISBN 951-9057-0.

Markus Hiekkänen, *Suomen kivikirkkot keskiajalla*. Helsinki 2003. ISBN 951-1-15126-6.

Markus Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*. Helsinki 2007. ISBN 978-951-746-861-9.

Borglänen i den östra hälften av det medeltida Sverige var sammanfattade i biskopstiftet Åbo, som till sin yta kunde tävla med ärkestiftet, även om invånarantalet var blygsamt. När detta område 1809 blev storfurstendömet Finland fick de där kvarstående medeltida kyrkorna karaktären av nationella monument. Det dröjde dock ända till mitten av 1800-talet innan det vetenskapliga intresset för dessa byggnader vaknade. Den första presentationen av gråstenskyrkornas historia kom ut först på 1880-talet (E. Nervander, *Den kyrkliga konsten i Finland*, Helsingfors 1887–88). Därefter inleddes ett byggnadsarkeologiskt studium av kyrkorna och 1912 började K. K. Meinander och Juhani Rinne efter svenskt mönster ge ut inventarieverket Finlands kyrkor. Herrarna hade dock tagit sig vatten över huvudet: endast den första delen av verket kom ut den gången (*Nykyrko och Nystad. Finlands kyrkor 1*).

Rinne fortsatte dock att arbeta med kyrkor och kunde 1941–52 publicera ett verk i tre delar om Åbo domkyrka (*Turun tuomiokirkko keskiaikana*). Vid det laget hette den ledande experten på finsk medeltidsarkitektur Iikka Kronqvist. Denne blev aldrig färdig med någon avhandling, men efter hans död 1944 publicerades en föredragsserie som han hållit på 1930-talet (*Die mittelalterliche Kirchenarchitektur in Finnland*, 1948), som blev mönsterbildande för ett par forskargenerationer framåt. Kronqvists påverkan märks tydligt i det nya verket om Finlands kyrkor som började komma ut 1959. Hitills har 28 medeltidskyrkor beskrivits i serien och i de flesta fall har byggnadshistorien anpassats till den kronqvistska doktrinen. Enligt denna byggdes de medeltida gråstenskyrkorna för det mesta i etapper och arbetet inleddes med en gråstenssakristia norr om den träkyrka som fanns på plats sedan tidigare. Till sakristian fogades så småningom ett murat långhus, som i ett senare

skede försågs med valv. Mot slutet av medeltiden fogade man till ett murat vapenhus och undantagsvis även ett västtorn. Byggnadsperioderna daterades med hjälp av planformer och tegelornamentik. Enligt Kronqvist inleddes det medeltida stenkyrkoskedet på 1260-talet med byggandet av gråstensakristior i Åbo och Virmo och upphörde i och med reformationen på 1520-talet.

Denna schematiska syn på den medeltida kyrkoarkitekturens utveckling tillfredsställde emellertid inte Markus Hiekkänen, som på 1980-talet utförde byggnadsundersökningar och utgrävningar i några medeltidskyrkor. Han märkte att byggnadsarkeologiska fakta inte stämde överens med det allmänt accepterade dateringsystemet och började därför samla in data om samtliga gråstenskyrkor i Finland. Han bearbetade materialet till en avhandling, *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku*, som blev färdig 1994. I boken presenterade han en helt ny syn på gråstenskyrkornas kronologi. Med hjälp av byggnadsdetaljer som bottenplaner, portaler, fönster, vindstrappor och annat kunde han dela in kyrkobyggnaderna i tre kategorier som han daterade till perioderna 1270–1400, 1400–90 och 1490–1550. Under den första perioden uppfördes murade kyrkor endast i Åbo och på Åland. Först kring år 1400 började man bygga murade sockenkyrkor på fastlandet. Alla kyrkor i denna andra grupp, med undantag av Hattula tegelkyrka i Tavastland, ligger vid kusten i söder och sydväst. Under den tredje perioden började man sedan bygga gråstenskyrkor runt om i landet, men många av dessa blev aldrig färdiga. Hiekkänen påvisade också att kyrkorna i allmänhet byggdes i en enda fas enligt en enhetlig plan. Stötfogarna mellan de olika byggnadsskedena markerar för det mesta naturliga vinteruppehåll. Kalkmålningarna tillkom ofta i omedelbar anslutning till byggnadsarbetet.

Det nya dateringssystemet för de finska medeltidskyrkorna väckte självfallet kritik, i synnerhet när det var fråga om kyrkor med allmänt accepterade kronologier. Henrik Lilius kunde inte godkänna en omdatering av Nädendals klosterkyrka och Åsa Ringbom hade en avvikande mening i fråga om Ålands kyrkors tillkomsthistoria. (Diskussionerna refereras i Hiekkänen 2007.)

I dessa fall går åsikterna fortfarande isär, men i andra sammanhang har nya dendrodateringar visat att Hiekkänen i stort sett hade rätt. Som helhet betraktat betyder det nya systemet ett viktigt steg framåt för forskningen kring de finska gråstenskyrkornas byggnadshistoria. Den vetenskapliga diskussionen, som tidigare i så hög grad koncentrerade sig till dateringar, kan nu gå vidare till frågor rörande proveniens, kontinuitet och innovationer.

Hiekkänens avhandling baserade sig på en grundlig dokumentation av de 104 stenkyrkor som började uppföras under medeltiden, såväl sockenkyrkor som kapell och klosterkyrkor. Några sammanfattande beskrivningar av de enskilda byggnaderna rymdes dock inte i boken, som huvudsakligen upptas av vetenskaplig argumentation i dateringsfrågan. Med stöd av Finlands Akademi fortsatte Hiekkänen bearbetningen av det enorma material han samlat. År 2003 kom boken *Suomen kivikirkot keskiajalla*, som gav en utmärkt helhetsbild av de medeltida kyrkornas uppbyggnad och användning. Av förlagsmässiga skäl rymdes dock enbart ett litet urval byggnadsbeskrivningar med i detta band. Lyckligtvis ställde dock det ärevördiga Finska litteratursällskapet upp som förläggare för en tredje del (*Suomen keskiajan kivikirkot*), som innehåller en komplett katalog över samtliga medeltida stenkyrkor i landet.

I katalogen presenteras kyrkorna enligt ett enhetligt system. Först kommer en kort redogörelse för respektive sockens historia, därefter en beskrivning av kyrkobyggnaden och dess eventuella föregångare samt en presentation av de kalkmålningar, altaren, skulpturer och andra delar av kyrkans inredning som är kända. Texten avslutas med en redogörelse för byggnadens öden efter reformationen. Kyrkorna presenteras landskapsvis i alfabetisk ordning. Varje beskrivning är försedd med en planskiss som redovisar författarens tolkning av respektive kyrkas byggnadshistoria. Ett par tre färgbilder kompletterar varje presentation.

Finlands kyrkor kommer ut i långsam takt: det senaste bandet trycktes 1998. Tills vidare har endast 101 av de cirka 450 kyrkorna behandlats. Därför är Hiekkänens katalog av enorm betydelse för den fortsatta forskningen. Äntligen har

man fått en bild av det medeltida Åbostiftets kyrkobyggnadskonst i sin helhet. Allt av vetenskapligt värde som överhuvudtaget skrivits i detta ämne finns med i litteraturförteckningen, och i de otaliga noterna tar författaren ställning till de diskussioner som har förts kring de enskilda kyrkornas byggnadshistoria.

Tills vidare är Hiekkans katalog tillgänglig endast på finska. Detta är egentligen synd, eftersom det är fråga om kyrkorna i en viktig del av det medeltida Sverige.

Knut Drake

Rätäläгатan 20 C 21
FI-20810 Åbo
knut.drake@abo.fi

Jussi-Pekka Taavitsainen, Janne Vilku & Henry Forsell, *Suojoki at Keuruu. A mid 14th-century site of the wilderness culture in the light of settlement historical processes in Central Finland*. Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia Humaniora 346. Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Helsingfors 2007. 232 s. ISBN 978-951-41-1008-5.

1930 hittades delar av gamla båtar vid stranden av floden Suojoki i centrala Finland. Fyndplatsen, belägen ca sju kilometer syd-sydost om Keuru gamla kyrka, var en uppodlad våtmark vilket gav goda bevaringsförhållanden för träföremål. Detta fynd, med en datering framför allt till 1300-talet, utgör utgångspunkten för en studie av bruket av erämark i Tavastland. Merparten av boken behandlar dock fyndet och fyndplatsen.

Keuru är en del av ett relativt flackt, skogklätt moränlandskap. Genom området löper flera vattendrag med utflöden i Bottenhavet och Finska viken. Suojoki ingår i de västliga eller sydvästliga vattensystemen.

1930 gjorde en bonde de första kända fynden vid flodstranden. 1935, 1952 och 1989–91 genomfördes arkeologiska undersökningar, och tre fyndkoncentrationer kunde beläggas längs en nord-sydlig axel. De påträffade föremålen är delar av minst sex båtar, en hel del båt detaljer inklusive åror, skidor, släddelar, jakt- och fiskeredskap, några träkärl och ett par andra redskap. Framför allt båtfynden, av Mekrijärvi-typ med

motsvarighet i fynd från Novgorod, tilldrar sig författarnas intresse. Dateringar visar aktivitet på alla tre ytorna under 1300-talets mitt, och på den södra ytan också vid övergången till tidig modern tid. Inga boplatser har påträffats i närheten trots aktiv inventering. Ändå menar författarna att Suojoki-fynden skall knytas till bosättning, och att det var fråga om föremål som var tänkta att fortsätta användas.

Ett begrepp av central betydelse för förståelsen av fyndplatsen är *eränkynnti*, d.v.s. de finska böndernas bruk av avsides liggande erämarker. Erämarkerna, framför allt de stora skogarna, var viktiga resurser i de finska böndernas ekonomi, och nyttjades för jakt och fiske. Men bönderna var inte ensamma ute på erämarken i Tavastland, för där vistades också »lappar» och, från och med tidig medeltid eller korstågstim, ett ökande antal savolaxare från öster. (»Lappar» är en problematisk beteckning som i det följande används utan citationstecken och diskuteras nedan.) De skilda grupperna i Tavastlands erämark tycks ha samexisterat på fredligt vis, åtminstone mellan tavastfinnarna och lapparna. Man verkar ha haft utbyte framför allt i jakt och pälshandel som gjorde att båda grupper gynnas ekonomiskt. Däremot blev det ökade inslaget av svedjebrukande savolaxare en mera destruktiv kraft för lapparna. Medan tavastfinnarna nyttjade erämarken periodvis och för särskilda ändamål, och för bosättning och odling endast i begränsad utsträckning, tog de inflyttande savolaxarna stora landområden i besittning för svedjebruk som radikalt förändrade förutsättningarna för jakt och fiske.

Från erämarken vänder författarna blicken mot bebyggelsen och dess utveckling i Keuru och centrala Finland. Utifrån en studie av artefakter framför allt från gravar, fornlämningar, skriftliga källor och pollenanalyser framstår vikingatid och tidig medeltid som en period av allmän expansion: klimatet var gynnsamt och erämarkerna gav goda inkomster. Bebyggelsen i bygderna verkar ha vuxit, och ensamgårdar ersattes alltmer med byar. Också på erämarken initierades odling och spridd bebyggelse, något som blev möjligt tack vare den fredliga samexistensen mellan finnar och lappar.

Men erämarken var inte främst en resurs för

bosättning och odling. I undersökningsområdet nyttjades den sporadiskt under järnåldern, bl.a. för järnframställning. Under vikingatiden och tidiga medeltiden intensifierades så erämarksbruket med inriktning mot jakt på pälsdjur. Denna verksamhet var intimt förknippad med de växande handelsnätverken, och framför allt Novgorods expansion. När handeln så småningom krympte förändrades också nyttjandet av erämarken, och när vi först möter området i skriftliga källor är det framför allt fisket som framstår som betydelsefullt.

Fynden från Suojoki, vilka enligt författarna skall knytas till lapsk bosättning, härrör från en kritisk tidsperiod i erämarkens historia, nämligen då handeln med erämarksprodukter började krympa. Kanske var det därför båtarna, skidorna och slädarna blev kvar på platsen, för att det inte längre lönade sig att transportera päls och skinn ut ur området.

Denna bok är ett viktigt bidrag till den nordiska utmarksforskningen. Hittills har Norge och Sverige dominerat detta område, och det är därför mycket välkommet att Finland nu skjuter fram positionerna. Det finns all anledning att tro att studier av det finska erämarks-nyttjandet har mycket att tillföra detta forskningsområde. Suojoki-studien visar på ett förtjänstfullt sätt en hittills ofta förbisedd dimension av äldre tiders bruk av avlägset belägna resurser, vare sig man talar om erämarker, utmarker eller marginalområden, nämligen transportbehovet. Skinn, päls, järn, täljsten eller vad det nu var som producerades behövde fraktas till bebyggda trakter och till handelsplatser.

Författarna sätter in bruket av erämarkens resurser i sitt sammanhang, och lyfter därmed fram betydelsen av dessa resurser, framför allt skinn och päls, för omvärlden. Erämarken var alltså inte marginell, utan spelade en roll också för viktiga metropoler som Novgorod. Detta är ett principiellt viktigt ställningstagande som visar att utan hänsyn till geografiska marginalområden, inklusive erämarker, saknas viktiga dimensioner för studier av äldre tiders samhällen.

Trots dess betydelse förblir dock själva erämarken i Tavastland tämligen anonym för läsaren, för även om författarna i denna bok gör en detaljerad studie av Suojoki-fynden saknar jag

empiri relaterad till vad människor faktiskt gjorde i erämarken. Jag betvivlar inte att jakt och fiske var viktiga, men de arkeologiska vittnesbörden är svaga och intrycket är att erämarkerna som kulturlandskap är ett eftersatt forskningsområde i Finland. Med största sannolikhet skulle en satsning på intensifierat fältarbete i erämarker kunna bidra med ny empiri, och författarna kunde ha lyft fram denna problematik som en utmaning till finsk arkeologi och ett sätt att blicka framåt.

Bokens främsta svaghet är etnicitetsfrågan, som jag till vissa delar skulle vilja relatera också den till behovet av att utforska erämarkernas kulturlandskap. Valet av beteckningen »lappar» får den politiskt korrekta läsaren att reagera, något författarna är medvetna om. I boken poängteras därför att beteckningen inte avser en etnisk grupp, utan människor vars näringsfång baserades på jakt och fiske och beskattades därefter. Även om gruppen sannolikt rymde många samer skall inte lappar och samer betraktas som helt identiska. En viktig orsak till detta val är att författarna anser att det arkeologiska materialet inte räcker till för att diskutera etnicitet. Men samtidigt som man betonar den ekonomiska aspekten förutsätter man att det finns ett samband mellan ekonomiskt betingad livsstil och kulturell identitet.

Frågan om relationen mellan samers och bönders nyttjande av utmarker, erämarker eller vad nu s.k. marginella landskap än kallas är både viktig och svår. Jag tror inte att det rätta sättet är att, som här, ducka för etnicitetsfrågan och förlika sig på tämligen enkla modeller à la Fredrik Barth. Etnicitet, och relationer mellan olika etniska grupper, är föränderliga processer, och behöver greppas som sådana för att synliggöras. Jag vill lyfta fram de möjligheter som utmarker, erämarker o.s.v. faktiskt erbjuder i form av landskap där skilda grupper har mötts, konkurrerat, samverkat o.s.v. Men tyvärr är dylika områden ofta dåligt inventerade och undersökta på andra sätt, som det verkar också i Finland. I Sverige kan vi idag se hur Skog & Historia-projekten förändrar den bild vi tidigare hade av skogslandskap. Kanske borde Skog & Historia exporteras till de finska erämarkerna?

Boken är resultatet av en lång forskningspro-

cess. Trots det hoppas jag att den blir en början, och inte en avslutning, för forskning om de finska erämarkerna. För forskning på detta område är både efterlängtat och välbehövligt.

Eva Svensson

Avdelningen för Hälsa och Miljö
Karlstads universitet
SE-651 88 Karlstad
Eva.Svensson@kau.se

Sonja Marzinzik, *Early Anglo-Saxon belt buckles (late 5th to early 8th centuries A.D.): their classification and context*. BAR British series 357. Oxford 2003. 483 s. ISBN 1841715441.

Sonja Marzinzik har två syften med sitt arbete om tidiga anglosaxiska söljor: att skapa en typologi samt att göra en analys av samhällsstrukturen med hjälp av detta material.

En stor behållning med arbetet är den inledande forskningshistoriken med en föredömlig disposition där ett avsnitt behandlar den kontinentala forskningen och ett annat den engelska motsvarigheten. Denna sammanställning kommer att bli central för forskare som intresserar sig för söljor. Emellertid saknar jag dock ett par viktiga arbeten: Klaus Raddatz om dräkttillbehören från Thorsbjerg samt Jörgen Ilkjaers bearbetning av bälte tillbehören från Illerup. Vidare nämns endast i förbifarten Renata Madyda-Legutkos omfattande studie över romerska och germanska söljor på kontinenten från romersk kejsartid till tidig folkvandringstid. Det hade varit önskvärt att Marzinzik tog ställning till den vetenskapliga kvalitén hos dessa arbeten.

Som föremålstyp är söljan i regel svår att klassificera på grund av en stor formmässig variation. Grunden för Marzinziks studie har varit en omfattande registrering av uppgifter om söljorna och deras kontexter i en databas. Med en intuitiv typologi har hon sedan på grundval av morfologiska likheter och olikheter inordnat söljorna i grupper kallade *Types* och *Typegroups*. Efter den inledande indelningen har grupptillhörigheterna provats avseende objektivt konstaterbara egenskaper hos söljorna, exempelvis längd

och bredd hos ramen. Marzinzik ställer även upp sju kriterier som hon vill uppfylla med sin typologi: »easy to apply, rigorous, meaningful, functional, replicable by other researchers, extendable, beneficial to future research». Dessa punkter och prövandet av de objektiva egenskaperna innebär en kvalitetssäkring, och benämningen »intuitiv» i detta sammanhang är således inte att likställa med den impressionistiska typologi som Mats P. Malmer kritiserade, t.ex. i *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria* (Lund 1963). Min egen åsikt är att både det subjektiva och objektiva måste få råda vid etablerandet av typologier. Databaser är ett viktigt hjälpmedel men i slutänden är det mänskliga ögat överlägset som redskap vid klassificeringar av föremål utifrån deras stil, form och konstruktion.

Emellertid måste jag framföra en del kritik mot Marzinziks indelning då jag inte tycker att den uppfyller de ovan nämnda punkterna. För det första kan uppdelningen i *Types* och *Typegroups* ifrågasättas. Den förstnämnda kategorin ska utgöra en mer sammanhållen grupp ur morfologisk synpunkt där de ingående söljorna härstammar från samma mall. I mitt tycke kan denna omständighet redogöras för men bör inte vara grunden för en indelning då två former kan vara extremt närbesläktade utan att härröra från samma mall. I sammanhanget är det även oklart vad som Marzinzik menar konstituerar en mall (eng. template). Vidare menar hon att den intuitiva typologin möjliggör användandet olika kriterier som grund vid klassificeringen av olika typer inom samma föremålsgrupp. Min personliga åsikt är dock att man ska vara restriktiv med att blanda samman vissa typer av kriterier. Exempelvis har Marzinzik för nästan samtliga *Types* och *Typegroups* utgått ifrån stilistiska egenskaper, men har som grundläggande kriterium för en av grupperna i stället utgått ifrån skicket på söljan och skapat en grupp kallad »söljor med trasigt remfäste». I relation till de övriga grupperna, där stilen varit vägledande, blir inte denna grupp relevant och borde följaktligen ha utelämnats.

Vissa av de stilistiskt baserade grupperna är även svårdefinierbara och går in i varandra i morfologiskt hänseende. Detta gäller ofta enkla former som är vanligt förekommande, exem-

pelvis järnsöljor utan remfäste med oval, d-formad eller rund ram. Troligen har Marzinzik i dessa fall mer förlitat sig på att ordna upp materialet genom att filtrera fram vissa urval ur databasen och i mindre utsträckning byggt på mänsklig varseblivning.

En annan stor brist är att många av avbildningarna håller en låg kvalitet, något som blir extra tydligt i de nyss nämnda fallen där gränserna mellan vissa typer är otydliga. Anmärkningsvärt är även att skalangivelse genomgående saknas. Ur komparativ synpunkt är det viktigt att kvalitén på avbildningarna är så jämn som möjligt samt att de storleksmässiga relationerna återspeglar verkliga förhållanden.

Vad gäller den del av arbetet som behandlar den fornengelska samhällsstrukturen finns källkritiska aspekter som Marzinzik i viss utsträckning berör. I huvudsak bottnar dessa hänsynstaganden i att Marzinziks frodiga typflora får konsekvenser i form av ett klenk statistiskt underlag för var och en av typerna. Vidare uppvisar de flesta av säljetypernas relativa dateringar stor spännvidd, varför en tidsmässig avgränsning för vissa företeelser blir svår att göra. På ett övergripande plan lyfts en del intressanta aspekter fram, exempelvis att säljor förekommer i nästan lika stor utsträckning i mans- som i kvinnogravar.

Sammanfattningsvis kan man säga att det kvalitativa inslaget i den typologiska delen borde ha varit större på bekostnad av den kvantitativa redovisningen. Mer fokus borde ha lagts vid de former som tydligt förmedlar en stil genom medvetna val hos tillverkaren. Det är en poäng att inkludera samtliga förekommande typer av säljor i en studie av detta slag, även de som har karaktär av enklare bruksföremål. Dock bör omfattningen av redovisningen stå i proportion till resultatet. I likhet med många andra tidigare studier har resultatet av Marzinziks undersökning blivit att hon etablerat väldigt många typer, vilket gör indelningen svåröverskådlig och minskar dess generella tillämplighet. Med fördel kunde delen som behandlar den anglosaxiska samhällsstrukturen ha utelämnats till förmån för en mer djuplodande typologisk analys. Slutligen ska dock framhållas att jag är övertygad om att detta är ett viktigt arbete som kommer att föra forskningen om säljor framåt, främst av två anledningar: den

utförliga forskningshistoriken i inledningen och den typologiska sammanställningen. Även om det finns brister i den sistnämnda så rör det sig om en gedigen sammanställning ur en kvantitativ synvinkel. Om Marzinziks typologi kommer att accepteras och användas av andra forskare får framtiden utvisa.

Rickard Franzén

Pontonjergatan 8

SE-112 22 Stockholm

franzén_rickard@hotmail.com

Richard Hedvall & Karin Lindeblad, *Det medeltida Östergötland: En arkeologisk guidebok*. Historiska Media. Lund 2007. 254 s. ISBN 978-91-85377-76-3.

Medeltiden tog slut för ett halvt årtusende sedan, och under dessa fem århundraden har de flesta synliga lämningar av medeltidens försvunnit eller förändrats. Det är inte lätt att möta medeltiden i nutidslandskapet. I ett rikt landskap som Östergötland är dock förutsättningarna bättre än på de flesta andra håll. Richard Hedvall och Karin Lindeblad har haft den lovvärda målsättningen att allsidigt belysa landskapets medeltid, och därför har de tagit med även till exempel Motala, Öjebro och Norrköping. Den som åker till dessa platser finner mycket att titta på, men medeltiden spanar besökaren förgäves efter. Tyvärr är det så, att de synliga spåren av medeltiden till allra största delen består av kyrkor, kloster och herremansboningar, alltså högre stånds-kultur. Kvarnar, stadsgårdar och allmogebbyggelse spanar man förgäves efter, men visst kan det vara givande att uppleva historiska platser, som var betydelsefulla redan på medeltiden, även om några synliga lämningar inte nu finns kvar.

På ett halvt årtusende har mycket hunnit hända med kvarvarande byggnader. De har byggts till, och de har byggts om. Somliga har fallit i ruiner. Få kyrkor med medeltida ursprung ger idag ett medeltida intryck. Därför är författarna angelägna om att påpeka vilka delar av kyrkorna och de andra byggnaderna som är medeltida. De påpekar likaså vilka förändringar, som fastig-

heterna har genomgått. Somliga författare brukar använda sig av rekonstruktionsbilder, men sådana lyser här i stort sett med sin frånvaro. Har man inte mer än en stengrund i marken att gå efter, bör man inte rita sådana bilder eller föra in andras fantasiskapelser i sina böcker. Författarna visar även i detta avseende prov på gott omdöme. De undviker genomgående långsökta antaganden. (Det vore för övrigt en intressant forskningsuppgift att undersöka faktaunderlaget till sentida modeller och rekonstruktionsbilder. Vår bild av medeltiden har alltför mycket av skapande fantasi över sig.)

Boken är tänkt som en guidebok för turister i landskapet, men dess betydelse är mycket större än så. Tack vare ordentliga litteraturhänvisningar efter varje avsnitt kommer boken att tjäna även som ett översiktsverk för medeltidsarkeologer och medeltidshistoriker. Man anar en dylik inriktning bakom dispositionen. En turist skulle kanske ha varit mest betjänt av en framställning, som innehåller en genomgång område för område, men här möter en ämnesmässig redogörelse. Byar och borgar, städer samt kyrkor och kloster behandlas i särskilda kapitel. Denna uppläggning gynnar i första hand fackmannen. Författarnas val av uppläggning är förmodligen det bästa. Turistens krav kan tillgodoses av kartan i boken, men forskarens krav på överblick och sammanhang i en bok tillgodoses inte lika lätt med en karta, en översiktstabell eller något liknande.

Fotografierna är många, väl valda och vältagna. Skriften är mycket riktigt en guidebok, men den är mycket mer än så. Östergötlands rika och därför svåröverskådliga medeltid har här fått en utmärkt arkeologisk översikt.

Lars Gahrn
Mölnalds museum
SE-431 82 Mölnald
lars.gahrn@molndal.se

Anders Kaliff, *Fire, water, heaven and earth. Ritual practice and cosmology in ancient Scandinavia. An Indo-European perspective*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2007. 216 s. ISBN 9789172094505.

Anders Kaliff har skrivit en bok om analogianvändandets svåra konst och samtidigt velat visa hur analogier kan användas för att förstå hur bronsålderns hantering av döda kan ha gått till. Det är ingen lätt uppgift, och många skulle nog ha undvikit detta komplexa och omdiskuterade arbets sätt som provocerar och manar till diskussion. Analogin är en förföris k medarbetare, men Kaliff menar att vi alltid använder analogier, medvetet eller omedvetet. Därför, menar han, måste vi hitta ett sätt att använda analogier på ett kritiskt och medvetet sätt. Risken är annars att vi helt okritiskt använder våra referensramar och erfarenheter i något som blir en anakronistisk tolkning av tidsperiod som har enbart arkeologiska källor.

Analogin är ett av Kaliffs redskap i undersökningen, men han använder sig också av det indoeuropeiska paradigmet för att rättfärdiga jämförelser mellan Indien och Norden. Denna teoribildning utgår från språkforskningens stamträds teori, där nästan alla europeiska språk har ett gemensamt lingvistiskt ursprung och alltså skulle kunna härstamma från ett gemensamt urhem någonstans i geografien. Georges Dumézil förde omkring 1950 in denna modell på det religionshistoriska området. Han ansåg att de europeiska förkristna religionerna hängde ihop inte enbart genom språkliga likheter utan även rent ideologiskt och strukturellt. Hela idébygget skulle ha förts från Indien och Iran till Europa i ett tidigt skede och förklara likheter mellan skilda traktors gudar och myter. Dumézil kallade sin modell för »le système tripartite» och delade in myternas gudar i tre funktioner: härskaren, krigaren och fruktbarheten. Denna indelning menade han sig återfinna i fornnordisk och romersk religion m.fl. Däremot skall den inte ingå i samisk eller finsk religion, eftersom dessa folkgrupper talade finsk-ugriska språk.

Med hänvisning till Dumézil och hans anhängare kan Kaliff använda sig av den rika vediska litteraturen och i förlängningen den hantering av döda som lever kvar i dagens hinduiska

traditioner, med kremering och deponering i flodbäddar, och jämföra alltihop med nordiska förhållanden. Kaliff vill visa att föreställningar kring döda levde kvar länge även i Norden, först och främst i den fornnordiska religionen men även i senare tiders folkstro. Han är väl inläst på debatten kring analogier och även på de diskussioner som förts kring det indoeuropeiska paradigmet. Han använder mest arbeten av Bruce Lincoln (en av Dumézils anhängare, men också kritiker) som huvudinspiration i resonemanget kring det indoeuropeiska. Även om litteraturlistan till stor del består av arkeologer, så finns även en stor mängd religionshistoriker representerade.

Jag började läsa denna bok med stor skepsis. Dels därför att arkeologer som skriver om religion tenderar att göra det lätt för sig i generella och svepande drag, men framför allt för att jag är högst tveksam till analogiernas potential. Kaliff får väl sägas vara den som återinförde religion på den svenska arkeologins dagordning, och hans goda beläsenhet på området gör honom till en av de mest lämpade att skriva en bok av den här typen. Han är väl medveten om svårigheterna han ger sig in på och manar till försiktighet i användandet av analogier och jämförelser. Jag tycker att det är bra att diskutera värdet av analogier.

Det finns dock flera problem med Kaliffs bok: han visar visserligen att han känner till den kritik som riktats mot den indoeuropeiska idéen, men han tar inte konsekvenserna av den. Han menar att kritiken saknar relevans för den undersökning han tänker göra. Men om den indoeuropeiska bakgrunden är ett luftslott, vilket flera kritiker kommit fram till, så måste väl ändå detta vara relevant för en undersökning som utgår från att den har funnits?! Tanken att ideologi och föreställningar följer med ett språk bygger på idéen att hela språket tas över av en ny befolkningsgrupp och att vi dessutom känner till alla de språk som utgjort bakgrunden till de språk vi har i dag. Men det gör vi inte. Jag förstår heller inte varför en befolkningsgrupp inte skulle kunna ta till sig en ideologi eller en föreställning men inte språket? Även över språkgränser mellan där två helt olika språkstrukturer möts vandrar föreställningar, idéer och lånord. Sedan lider

också tripartiesystemet av samma problem som alla stora lösningar och mallar: ibland passar mallen bättre och ibland passar den sämre. I det fornnordiska fallet passar den indoeuropeiska mallen sämre, om än inte lika illa som i det grekiska. Att förklara Tor som en storm- och krigsgud och helt förbise dennes fruktbarhetsdrag är att förenkla den dynamiska religion som levde i Norden innan kristendomen släpptes in.

Nästa problem är avståndet. Dels har vi avståndet i rummet mellan Indien och Norden. Även om solen alltid sken under bronsåldern så finns det mycket som skiljer Norden från Indien i fråga om klimat och inte minst i mängden kunskap vi har om de två platserna. Vi har också ett avstånd i tid, dels mellan det vediska materialet och den nordiska bronsåldern, men även från bronsåldern till vikingatiden och modern tid. Bara fram till den tidpunkt när källorna skrevs ned för det som brukar räknas som fornnordisk religion är tidsspännat från bronsåldern hisnande 1700 år. Men trots avståndet i den nordiska tideräkningen är detta en av de mest spännande frågorna som avhandlas. Hur ska vi se på kontinuiteten i det nordiska materialet? Fruktbarheten och döden är två ingredienser som varit centrala för människorna och som i bondesamhället var livsavgörande. Hur långt tillbaka i tiden sträcker sig den fornnordiska religionen? Hade man samma religion under bronsåldern som under vikingatiden? Hur ska vi se på förändring och kontinuitet? Den nordiska allmogen bibehöll länge sedvänjor som uppenbarligen inte var protestantiskt kristna, men vad var de? Katolska? Förkristna? Kaliff snuddar också vid den intressanta frågeställningen om hur människor i historien förhållit sig till fornlämningar, i det här fallet skälgröpar. Har man bevarat en gammal sedvänja eller inspirerades man av de fornlämningar man hittade och adderar sina egna tankar och handlingar?

För en religionshistoriker som undertecknad är bokens mest fångslande del resonemanget kring den lilla mängd ben som finns bevarade på gravplatserna och begreppen »grav» och »gravgåvor». Det är en ständigt återkommande fråga som Kaliff med analogins hjälp belyser på ett inspirerande och träffsäkert sätt. Han vill visa med analogierna från Indien och Iran hur annor-

lunda synen på den döda och behandlingen av kroppen kan vara. Det är tydligt så att mängder av ben försvunnit efter brons- och järnålderns människor. Sannolikt är det också så att endast en del av samhällenas individer tilläts en sådan ritual som vi hittar spår av idag, vilket skvallrar om en hierarki i gravskicket.

Jag hade gärna sett att Kaliff hade gjort mer med sitt material, exempelvis använt det till en avstamp för en problematisering och diskussion kring vårt sätt att se på jämförelser och analogier. Vad är då skillnaden mellan jämförelse och analogi? Enligt min mening är jämförelse något som kan göras när det finns kontaktytor mellan de religioner eller kulturer man studerar. Ju fler kontaktytor desto bättre jämförelse, men ju färre, desto närmare analogin kommer vi. Hur kan vi se på olika kulturer utan att falla för frestelsen att likställa samhällen med likartad teknisk nivå och på så vis göra oss skyldiga till en evolutionistisk tolkning? Teknisk nivå har inget med religiös eller kulturell komplexitet att göra.

Boken är tankeväckande och ett viktigt initiativ i diskussionen om analogier och jämförelser, men resonemanget hade kunnat bli ännu mer berikande om Kaliff hade tillåtit sig att se utanför den indoeuropeiska sfären, på andra kulturer där man också på något sätt sekundärbehandlar kvarlevorna efter sina döda. Då hade vi fått ännu fler exempel på hur heterogent olika tidevarv och kulturer har formulerat sin religion, d.v.s. människans relation till kosmos. Det är så jag tror analogin bäst gör sitt arbete: genom att öppna våra tankar inför hur mångfacetterat det mänskliga uttrycket är.

Maths Bertell

Religionshistoriska avdelningen
Institutionen för ERG
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
maths.bertell@rel.su.se

Ulf Ragnesten, *Individ och kollektiv i förromersk järnålder*. Gotarc B46. Institutionen för arkeologi och antikkens kultur, Göteborgs universitet 2007. 206 pp., catalogue on CD-ROM. ISBN 978-91-85245-32-1.

The Pre-Roman Iron Age (PRIA) is an elusive period in Scandinavian prehistory. Traditionally it was regarded as poorly represented by archaeological materials, and theories of a de-population driven by relentless deterioration of the climate were seriously discussed. This view is not widely held any more and most archaeologists see the period in light of disruptive European developments, the consolidation of ferrous metallurgy and increased iron production, and socio-economic developments leading to new systems of agrarian production and egalitarian expressions in the burial data. Still, the period still remains poorly researched.

This may in part be due to a lack of appreciation of the source materials that are available. There has perhaps also been a deficiency in the application of in-the-field methods appropriate for the period, as well as a dearth in systematisation of data. Finally, researchers who do involve themselves in the period are perhaps reluctant to employ relevant theory and analogies that could help the field to move beyond descriptive observation and to generate interpretation.

Ulf Ragnesten's recent PhD thesis *Individ och kollektiv i förromersk järnålder* aims to remedy some of these problems. Though focussed on western Sweden (Halland, Bohuslän, Västergötland and Dalsland), the material and patterns presented in the book are relevant to a greater part of the Scandinavian Peninsula. The book contains five chapters and an enclosed CD-catalogue. It is free of jargon and is organised in a coherent manner. Still, the narrative nature of the text and the continuous introduction of new data do not make it an easy read.

Chapter one presents the idea of analysing the PRIA in dichotomous terms of individual and collective, while concurrently arguing that this dichotomy should be parked. The validity of this approach is framed in a discussion of Durkheim and Weber, as well as a perceived need to overcome an approach to history as a

result of either structure or action. To this end Ragnesten suggests implementing agency. To clarify hypotheses and structure the analysis, seven questions are presented. These concern how individuals express themselves in life and death, what individuals did, how the collective expressed itself, what activities united people in communal undertakings, where the collective and the individual interact, developments in the PRIA, and to what extent the actions of individuals affected long term history. The presentation of the individual-versus-communal dichotomy, as well as the seven specific questions, introduces additional terms and concepts, e.g. institution, family, personage, role, and stranger. Regrettably, though the book provides some terminological discussion, the terms remain undefined and their applicability remains unresolved throughout the thesis.

Chapter two is a review of previous PRIA research. Familiar factors like climate, diffusion, the political and economic impact of the Celts and chronological systems are discussed and premises in regard to these questions are established. Surprisingly, the chapter does not review the history of the thesis's central themes, and a discussion of previous studies of, e.g., temporal scale, questions concerning the individual-communal dichotomy and methodological problems involved in archaeologically dealing with such questions are mostly absent.

Chapter three is concerned with PRIA archaeology in the study area. This chapter outlines the procedures that were followed in assembling and systematising the data, as well as the analytical categories: settlements, activity sites, objects, graves, cemeteries and depots. A thorough discussion of the relevance and criteria for operationalisation of these categories is missing. The data is based on a detailed catalogue, supplied on an enclosed CD, and one readily appreciates the amount of work involved: 3000 reports, 439 sites encompassing 147 settlement sites and 1650 individual graves have been reviewed. This catalogue and the data extracted from it will undoubtedly remain the most valuable part of Ragnesten's book. The geographical distribution of finds is plotted and discussed, primarily from a source-critical viewpoint. The

patterns show concentrations along the coast and in northern Västergötland, with a pronounced paucity of finds in Dalsland and the inland. Chronological distributions are mapped out through tables. From the patterns elucidated in the tables, charts and maps, Ragnesten argues a strong degree of site continuity from the Late Bronze Age through the PRIA and into the Roman Iron Age.

Chapter four synthesizes answers to the seven questions posed in chapter one. To briefly sum up results: Ragnesten finds that individuals express themselves through graves, activity sites, personal adornments and weapons. Individuals were primarily farmers, though also engaged in other productive activities. Communal organisation and identities are demonstrated by pottery (that signals group identity), cemeteries, farms, places used for communal gatherings (and to express religious community) and hill forts. The chronological sequence, interpreted as an expression of continuity, is seen as the lineage's communality in time, whilst sites without continuity are viewed as attempts by individuals to break out of the collective's grasp. The individual and the collective "reunited" in activities like agriculture, iron working and boat building, whilst communal-individual interaction occurred at places designated for religious rituals. Finally, the perceived decrease in individual expressions throughout the PRIA is seen as the outcome of growing communal power. In general, agriculture and iron production increased in the latter half of the period. These interpretative results are followed by an epilogue, chapter 5. This section returns to large-scale economic developments and the importance of events on the Continent, i.e. the Celts.

The book deals with three related themes. First, it is about the systematisation of Pre-Roman Iron Age data in western Sweden. Here one finds the study's most valuable contribution. The catalogue and the ordering of the material to produce data represent a tremendous amount of systematic work. This job could probably only have been done by someone with extensive hands-on experience in appraising reports and catalogues. As such, this catalogue is invaluable to anyone who embarks on studies of

the pre-Roman Iron Age in Scandinavia. On the next level, the patterns that Ragnesten identifies in the data are, in my opinion, not always pursued in depth. For example, given the nature of the radiocarbon method, the relatively flat calibration curve for the final Late Bronze Age and the first half of the PRIA, as well as the fact that the dates used are calibrated through curves produced over three decades, it is difficult to judge a number of the chronological conclusions regarding continuity. Another example is the spatial distribution of sites. Though undoubtedly source-critically skewed, as the author argues, distributions should have been more thoroughly examined in relation to resources and long-term political trends.

The second theme of Ragnesten's book concerns general PRIA research: chronology, economic trends, continental versus regional factors, general conceptions of the period and research strategy. Though not an extensive part of the book, most of the observations and arguments are relevant.

The third theme deals with the individual and the collective in the PRIA. This part of the book suffers from critical shortcomings. The terms and concepts on which the analysis rests are commonly found in contemporary day-to-day usage. However, central concepts like "collective", "individual", "stranger", "family", "institution" and "agency" are also sociological and analytical categories, in this case approached through archaeology. They are social institutions that are only relevant in relation to an explicated historical context. Such terms must be defined and discussed in relation to a historical framework. As the book does not contextualise or define the key terms, I remain skeptical to the book's basic interpretative approach.

This skepticism is amplified when the fundamental issue of scale – individual versus collective – is theoretically addressed primarily in reference to Durkheim and Weber, admittedly with the added concept of "agency". This interpretative endeavour should have been enhanced and tested, and would be more credible if it had been developed in reference to the last 20 years of sociological debate. Involving major names in the social sciences (and archaeology), this de-

bate has painstakingly developed models that incorporate both action and structure in socio-historical explanation. Again, I am not convinced of the validity of the study's analytical premises in regard to its theoretical-interpretative goals. A related criticism is the lack of methodological and analytical steps between empirical description and sweeping interpretations. Interpretation therefore leaves an impression of ad hoc common sense opinion more than authentic analysis.

Despite shortcomings, the study dispels the notion of the PRIA as some sort of vacuum, and conveys the necessity of investigating the period's materials with methods and perspectives adapted to the particular nature of the Pre-Roman Iron Age. The collection, assessment and ordering of data is impressive, and future studies can draw on the ground-work provided in this book.

Christopher Prescott

Dept of Archaeology, Conservation and History

University of Oslo

PB 1008 Blindern

NO-0315 Oslo

christopher.prescott@iakh.uio.no

Vikingagravar vid Nordre älv. Red. Berit Hall. Göteborgs Stadsmuseum. Göteborg 2007. 239 s. ISBN 978-91-85488-89-6.

Västsvrige nämns ofta i de isländska sagorna, framför allt nuvarande Bohuslän, som under medeltiden var en del av det norska landskapet Viken. Arkeologiskt har Västsvriges vikingatid däremot inte varit särskilt uppmärksammat. De västsvenska arkeologerna har i första hand varit inriktade på den äldsta stenåldern, som här har lämnat rika spår.

Tack vare utgrävningarna av gravar vid Kallerhamn på Hisingen intill Nordre älv (Göta älvs norra gren) har dock ny kunskap om vikingatiden tillförts, och i föreliggande bok dras även rönen från utgrävningarna av vikingatida gravfält i övriga Västsvrige in i diskussionen. Boken är mycket grundlig. Lennart Andersson Palm ger oss en mönstergill beskrivning av bebyggelseutveckling och uppodling i Öxnäs by, men det

är svårt att säga något väsentligt om vikingatiden med hjälp av källor från långt senare århundraden. Framställningen har sitt värde främst för dem som forskar om dessa senare århundraden. Palm påvisar dock att genom uppodling har åkermarkens omfattning ökat och ängsmarken minskat. Slutsatsen blir att boskapsskötseln i äldre tid – alltså även på vikingatiden – har varit viktigare än under senare århundraden.

Marianne Lönn går igenom ortnamnen i Öxnäs. Det är en värdefull genomgång, som lyfter fram även smärre natur- och ägonamn, men de är belagda under senare århundraden och säger ingenting om vikingatiden. Ortnamnsredogörelsen tillsammans med bokens många flygbilder medför dock att läsarna får en klarare bild av områdets geografiska utseende och förutsättningar. Den kan tjäna som mönster för liknande undersökningar inom andra byar. Gundela Lindman kan genom att undersöka lavar på stengårdsgårdar ungefärligen tidfästa dem. Hon nödgas dock fastslå, att stengårdsgårdarna i Öxnäs tillkom i samband med skiftena på 1700-talet och 1800-talet. För oss som sysslar mycket med sentida stengårdsgårdar, är hennes artikel intressant och givande, men vikingatiden är inte åtkomlig på detta vis heller.

Desto mer ger utgrävningarna. Gravfältet vid Kallerhamn, en naturlig hamn vid Nordre älv, har grävts ut. En av gravarna var en båtgrav med omkring 400 nitar eller spikar. Det framgår också att man har reparerat båtar på platsen. Tyvärr rör det sig om en brandgrav, varför mycket kunskap bokstavligen har gått upp i rök. Vid Kallerhamn har funnits en vikingatida pålspärr i älven. I Djupedal öster om Öxnäs och Kallerhamn finns två fornborgar. Hålvägar finns i markområden emellan borgarna å ena sidan och de båda orterna vid älven å den andra. Bilden av en vikingatida hamn med pålspärr och gravfält på nära håll samt fornborgar i bakgrunden har vuxit fram genom dessa undersökningar, genomförda och beskrivna av Berit Hall.

Sofia Prata har gått igenom benfynden. Hon ställer många frågor och dryftar ett flertal möjliga svar, men hon är föredömligt försiktig i sina slutsatser. Förhoppningsvis kan hennes ingående diskussion medföra att arkeologerna blir angelägnare om att göra ännu fler iakttagelser och ta

till vara ännu mer information än tidigare. Kanske kan några av de många obesvarade frågorna besvaras i framtiden. En intressant iakttagelse är att hästben är vanligare i västsvenska gravar än i östsvenska. Varför är det så? Frågan ställs men besvaras inte. Vad gäller dessa avlägsna tider blir frågorna nödvändigtvis fler än svaren.

Boken är ett värdefullt bidrag till den svenska vikingatidsforskningen. För västsvensk vikingatid än den grundläggande och kommer länge att höra till de viktigaste verken.

Lars Gahrn

Mölnadal museum

SE-431 82 Mölnadal

lars.gahrn@molndal.se

Människors rum och människors möten. Kulturhistoriska skisser. Berit Wallenbergs Stiftelse 50 år. Vetenskapligt symposium på Nationalmuseum 14 november 2005. Red. Anders Perlinge. Berit Wallenbergs stiftelse. Stockholm 2007. 219 s. ISBN 978-91-633-0573-3.

I en parkliknande ekdunge på Lovö ligger Villa Viken, en arkitekturhistoriskt märklig byggnad som en gång fungerade som sommarbostad för Berit Wallenberg och hennes föräldrar. Vad man nog inte var medveten om när villan byggdes var att byggnadsplatsen låg mitt i ett förhistoriskt gravfält (Raä 57). Berit Wallenberg, som sedan ungdomen fascinerats av denna fornlämning, frågade 1958 sin gamla studiekamrat professor Greta Arwidsson om hon vore intresserad av att hit förlägga stockholmsseminariets fältarbetskurs med syftet att fastställa gravfältets ålder. Så blev det och det blev en verklig fullträff. Gravfältet visade sig nämligen avvika från det vanliga i Mälardalen. Här framkom bl.a. tre rika kammargravar från folkvandringstiden. Därmed inleddes en i svensk universitetsarkeologi unik serie av under nära 50 års tid kontinuerligt bedrivna fältarbetskurser inom ett och samma undersökningsområde. Syftet utvidgades nämligen snart till att klarlägga hela Lovö sockens bebyggelsehistoria.

Som finansör för grävningarna har hela tiden Berit Wallenbergs stiftelse ställt upp. Då

Arwidsson gick i pension övertog Bo Petré ansvaret för Lovöprojektet. Han har redovisat undersökningsresultaten i sin doktorsavhandling 1984 och i en serie rapporter. Senast har projektets rön lagts fram i den innehållsrika och vackra jubileumsskrift som nu kommit ut med i anledning av stiftelsens 50-årsjubileum. Jubileet högtidlighölls 2005 genom ett symposium på Nationalmuseum i Stockholm. Härvid föreläste förutom Bo Petré sju väl valda representanter för forskningsprojekt som stiftelsen valt att stödja.

Inledningsvis ger Lars Djerf, förutvarande prost i Lovö församling, som personligen kände henne en kort presentation av Berit Wallenberg, stiftelsens minst sagt originella grundare – en akademisk Lotta Svärd-gestalt som något tålde att skrattas åt men mer att hedras ändå. Jag vill här betona hedern. Vilken privatperson har väl gjort mera för att främja svensk arkeologi och medeltida konsthistoria än Berit genom sin stiftelse? Slå upp vilken som helst doktorsavhandling i dessa ämnen och med allra största sannolikhet kommer du i förordet kunna läsa att arbetet tillkommit med stöd från hennes stiftelse. Till Berits käraste sysselsättningar hörde sammanträdena med stiftelsens vetenskapsmannaråd, då hon mycket aktivt deltog i nagelfarandet av de många ansökningarna. Särskilt ömmade hon för unga doktorander som behövde en slant för studiero att fullfölja sina avhandlingar. Mera skeptisk var hon till stora övergripande projekt och dyra konferensavgifter. Jag minns väl hennes avslagsbrev till Wilhelm Holmqvist som var bortskämd med att varje år få medel till sina undersökningar på Helgö. »Var sparsam och sök andra utvägar», skrev hon.

Den som vill veta mer om »donatrix» hänvisar jag till den trevliga minnesskriften *Berit Wallenberg* som Lars Djerf sammanställde till hennes hundraårsdag (2003). Framhållas bör den fullständiga öppenhet som karakteriserar den boken: här skildras inte bara Berits positiva sidor utan hela hennes personlighet som den människa hon var. Det exemplifierar den transparens som numera kännetecknar den tidigare så dimomhöljda wallenbergsfärens självpresentation. Det var strongt av stiftelsen att bidra till tryckningen av den boken. Den är emellertid inte den enda i sitt slag. Sedan mitten av 90-

talet har en rad verkligt intressanta och utlämnande personbiografier kommit ut som skildrar familjen Wallenberg och dess medlemmar. Jag hänvisar till nedanstående förteckning och inte minst till de nyligen gjorda och gripande TV-intervjuerna med Peter Wallenberg där han bl.a. berättade om sin dåliga relation till sin far.

Djerf, L., 2003. *Berit Wallenberg 1902–1995*. Stockholm.

Hoppe, G. m.fl., 1993. *Till landets gagn. Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse 1917–1992*. Stockholm.

Olsson, U., 2000. *Att förvalta sitt pund. Marcus Wallenberg 1899–1982*. Stockholm.

Olsson, U., 2006. *Finansfursten K.A. Wallenberg 1853–1938*. Stockholm.

Utöver Djerf s och Petrés bidrag innehåller jubileumsboken sex uppsatser, alla i ämnen som djupt skulle ha engagerat Berit Wallenberg. Tre är skrivna av arkeologer och behandlar Sigtuna (Sten Tesch), kyrkorna i Klåstad i Östergötland (Rikard Hedvall) och undersökningarna vid skånska Uppåkra (Lars Larsson). Senare tider behandlas också: 1600-talet i ett arbete av Martin Olin om Drottning Christina i Rom, 1700-talet är scenen för Mikael Ahlunds bidrag om Elias Martin, medan 1920-talets stockholmsarkitektur avhandlas av Eva Eriksson. Allt är mycket läsvärt och trevligt skrivet. Ett problem är att boken inte förekommer i handeln. Däremot kan den intresserade på Berit Wallenbergs hemsida beställa och få ett exemplar gratis hemsänt. I sanning en utmärkt service.

Jan Peder Lamm

Nya stadsarkeologiska horisonter. Red. Stefan Larsson. Riksantikvarieämbetet. Lund 2006. 314 s. ISBN 91-7209-424-9.

For arkæologer i Skandivien må Stefan Larsson forudsættes velbekendt for sin mangeårige indsats i arkæologiens tjeneste, og en bog med titlen »Nye stadsarkæologiske horisonter» spænder læserens forventninger. Og forventningerne bliver høj grad opfyldt. Bogen anbefales varmt.

Bogen, der har forord af Hans Andersson, præsenteres som en tværvideenskabelig inspirationsbog med bidrag fra arkæologi, historie, etnologi og kulturgeografi. Fælles for bidragyderne er det kulturanalytiske synspunkt, mens materialerne naturligvis er forskellige. Bogen præsenteres som et diskussionsoplæg rettet til alle der er interesserede i, hvordan historie er en resource i planlægningen af fremtidens by. Bogens hensigt og bidragene præsenteres af Birgitta Svensson i et bidrag der hedder »Stadens landskab», men fungerer som bogens indledning. Kapitlet behandler projektet i oversigtlig form, opridsrer målsætningen og præsenterer bogens øvrige bidrag.

Bogen udspringer af Riksantikvarieämbetets projekt med samme navn. Ambitionen er at behandle byen, med mennesket i centrum, fra et »fra neden af-synspunkt», at se variationen i urbaniseringen, at betragte det urbaniserede landskab, og ikke mindst behandle spørgsmålet om hvordan man sætter byens mange fænomener i spil i nutidens byplanlægning. Hvordan bringer man det net af traditioner, kulturelle og sociale forbindelser, der har skabt det bymønster, vi lever med i dag, i spil? Hvis by er det vi skal videreføre? Ambitionen er at føre byarkæologisk viden-skab, andre videnskaber og byplanlægning sammen i en dialog rettet mod dem der forvalter kulturmiljø i bred betydning. Målet er det i arkæologien langt fra nye at komme fra monumenter, levninger og lag til det levede liv. Og også at betone, at der ikke er en historie, en by, men mange mentale byer, afhængig af synsvinklen. Der er næppe mange, der vil være uenige med sigtet og på den måde sparker bogen en del åbne døre ind, men hensigten med at komme fra luftige diskussioner til konkret praksis med bidrag fra en lang række discipliner er god og fortjener absolut påskønnelse. Udfordringen er så, om den fungerer som debatoplæg.

Arkæologen Stefan Larsson præsenterer i sit kapitel et bud på veje til en historie fra neden af. Han betoner vigtigheden af at studere byen med mennesket som udgangspunkt, at se rumlige udtryk for den sociale orden og samspil mellem rum og handling, når byens historie skal skrives. At se, hvordan magtfulde former sociale rum og fremhæver kompleksiteten i byen, hvordan sam-

me rum har en række forskellige betydninger på samme tid, og det må nødvendigvis indgå i en byplanlægning med udgangspunkt i fortidens miljø. Menneskets handlemønster og dets blik på byen, og bevægelserne indenfor byrummet, bliver dermed skelettet i byens udvikling. Larsson foreslår derfor en analyse i tre trin – hvor en analyse af det fysiske landskab efterfølges af analyse af fundsammenhæng fulgt af en kobling til et socialt rum – et handlingslandskab.

I sin gennemgang af synsvinklerne på byen virker Larsson overbevisende, og genkendelsens glæde er stor for de, der har fulgt med i Larssons produktion gennem årene. Larsson anvender som resten af bogen begrebet hverdagsliv om målet for forskningen. Her defineres det som vanemæssig aktivitet, hvis spor så skal stå i centrum. Men begrebet hverdagsliv har fået en del berettiget kritik gennem tiden og er ikke problemfrit som analytisk redskab. Bl.a. queer studies har vist, at den mest interessante information om menneskelig selvidentifikation iblandt ligger i afvigelser fra det vanemæssige. Betonningen af vigtigheden i at klarlægge handlingerne er væsentlig og næppe mange vil være uenige, men hvordan skal vi så virkeliggøre den arkæologi med fokus på mennesket, som Larsson vil fremme? Der argumenteres meget fornuftigt for at tage afstand fra ydre kategorisering til fordel for indre, d.v.s. den kategori eller de kategorier, som mennesket selv mente at tilhøre. Igen er der næppe mange, der vil være uenige. Hvordan det kan gøres er en anden sag. Larsson plæderer for en arkæologi, der tager udgangspunkt i tomten som mindste enhed og går ud derfra. Igen er det svært at være uenig; tomten er naturligvis grundlæggende, men den kan kun anvendes med bevidsthed om, at tomten er en fysisk ramme om én eller flere husholdninger med socialt ulige medlemmer, og at husholdningernes struktur undergik forandringer gennem tiden. Som grundlag for menneskets selvkarakteristik er tomten og dens fund derfor ikke så entydig, som vi kunne ønske.

Historikeren Dag Lindström giver i sit bidrag en byhistorisk baggrund for mulighederne for at studere byens mennesker, deres hverdagsliv og kulturelle koder ud fra historiske kilder i perioden indtil 1850, igen ud fra et begreb om

hverdagsliv, der tjener til at belyse menneskelivene nedefra. I bidraget viser han også, hvorledes forandringer i social interaktion og urban identitet lader sig aflæse i byrummet. Den detaljerede fremstilling giver det fascinerende indblik i byens sociale sammensætning, erhvervsstruktur, husholdnings- og familieforhold etc. som historikere netop kan studere, og som efterlader en arkæolog i misundelse.

Etnologerne Beate Feldmann og Birgitta Svensson kombinerer i deres bidrag en kulturel samtidsanalyse med et tilbageskuende tidsperspektiv og rejser spørgsmål om det levede liv i form af omgangsformer, sociale relationer og statusvurderinger. Dette kapitel rummer megen værdifuld tankeføde om ejerskabet til byens fortid. Bidraget tager udgangspunkt i bydelen Klara i Stockholm i midten af 1800-tallet, hvor der genfindes en indre ordening indenfor kvarterer og bydele, og føres op til i dag, hvor bydelen efter en brutal byfornyelse i 1970-erne nu genbefolkes og levendegøres efter et planideal om funktionsblanding og variation, men hvor beboerne samtidig skaber deres eget bymiljø; egne versioner af byen. Centralt står spørgsmålet om, hvordan vi fremlægger en by, der ikke længere findes, og hvis by det er, der skal værnes. Her pendles mellem nostalgi og realisme. For byen rummede også elendige boliger, prostitution, nød og fattigdom, og hvem vil have det løftet frem i dagens by? Hvad der sker når tilflyttere i dyre citlejligheder skal acceptere en mangfoldighed, der omfatter prostituerede og narkomaner er velkendt fra mange byer. Her er en bestræbelse mod harmonisering i modstrid med selve byens væsen, der bunder i dissonans, konflikt og heterogenitet.

Anden del af bogen rummer en diskussion af hvad byen er, og forholdet mellem by og landskab sættes i centrum. Kulturgeografen Mats Anglerts bidrag tager udgangspunkt i land-by relationen og fremhæver urbaniteten som mødested i et kommunikationsnet mellem mennesker og varer i den tidlige middelalders i ringe grad styrede landskab. Den tidlige by er således åben overfor landskabet, mens den høj- og senmiddelalderlige by reguleres fysisk, administrativt og juridisk og afgrænser sig mod landsbyen. Anglert fremhæver behovet for at tage udgangs-

punkt i de processer, der foregår i landskabet som helhed, i landsbyerne, for at forstå urbaniteten, for eksempel ved at spørge, hvorfor der i visse landskaber ikke er byer. Herigennem viser Anglert, hvordan urbaniseringen hviler på flere sociale processer, der nogle gange virker sammen og andre gange går imod hinanden.

Til slut afsluttes med to eksempler på, hvordan man kan fremhæve aspekter på byens og bylivets forandringer, der tidligere ikke har fået så meget opmærksomhed. Kulturgeografen Johan Berg betragter byerne som en integreret del af landskabet; et landskab, hvori byernes anlæggelse og udvikling ikke skal betragtes med udgangspunkt i én plads, der dominerer landskabet, men i landskabet som helhed. Berg viser med udgangspunkt i Arboga, Skänninge og Söderköping, hvilken betydning jordejere og deres indbyrdes slægtsforbindelser kan have for grundlæggelse af byen. Arkæologen Karin Lindblads bidrag, »Den grønne stad», behandler et hidtil stort set uberørt emne, nemlig de dyrkede dele af byen, haverne, med udgangspunkt i undersøgelser af Vadstena, og påpeger, hvorledes disse områder og byernes landbrug spillede en vigtig rolle i byboernes hverdagsliv.

Som helhed er bogen vellykket. Den udmærker sig ved sit fokus på styrkerne ved videnskab i historisk tid; sammenhængen mellem materielt og immaterielt på mange skalaer i tid og rum, og ved at betone interaktioner mellem mennesket og materien. Den plæderer således for en undersøgelse fra neden af, for at se variationen i urbaniseringen og for at betragte det urbaniserede landskab. Bogen har sin styrke i at overbevise om relevansen af disse synsvinkler, der ligger i tråd med tidens arkæologi, og som mange fagfæller vil være enige i. Men bogen præsenteres som et diskussionsoplæg rettet til alle der er interesserede i hvordan historie er en ressource i planlægningen af fremtidens by. Alligevel er der ingen præsentation af forfatterne, og omtalen af det bagvedliggende Raä-projekt er summarisk. Man skal selv google sig frem til Raä:s rapport om projektet fra 2004 for at få flere oplysninger, og det er ikke konstruktivt, hvis man vil tiltrække en bredere kreds af læsere.

Bogens begrænsning som diskussionsoplæg ligger i, at den er fåmælt omkring hvordan de tre

synsvinkler skal synliggøres i den moderne by, og hvordan vi skal argumentere overfor offentlighed, forvaltning og bygherrer at det er vigtigt at fremhæve fortidens almindelige menneskers almindelige færden. Her vil der være brug for en debat med de byplanlæggere og arkitekter, der ikke er med i bogen, ikke mindst i lyset af hvor tydeligt den »genopfundne middelalderby» Jakriborg ved Malmø har afsløret et skisma mellem en folkelig byopfattelse og arkitekternes.

Bogen præsenteres som en tværvideenskabelig inspirationsbog, og inspirerende er den. Bogens kapitler fungerer som indgående oversigter over forskning og særlige problemstillinger indenfor de respektive discipliner. Men at integrere så mange discipliner er en krævende opgave, og det er kun få gange, at bidragene henviser til hinanden. Netop derfor kunne man have ønsket sig en fælles diskuterende afslutning, hvor de mange bidrag og synsvinkler kunne tale sammen og pege på udvikling, udfordringer og løsningsmodeller for de fælles problemer. Fraværet af det kapitel giver en fornemmelse af at bogen er afsluttet inden festen var slut, og det er synd. Men det er, og det må fremhæves, ikke bogens ambition at give et færdigt billede. Bogen repræsenterer et skridt på vejen til en fortsættelse af projektet, hvor en konkret by kan danne udgangspunkt for en virkeliggørelse af ambitionerne om en planlægningsstrategi, der inddrager alle aspekter af byens fortidige virkelighed i den fremtidige udvikling. Man må ønske forfatterne held og lykke til i bestræbelserne på at virkeliggøre det fortjenstfulde formål – og næste gang kunne det være spændende med bidrag fra byplanlæggere og arkitekter også. Som det er, er bogen et glimrende udgangspunkt for en fortsat diskussion, og den anbefales hermed varmt til alle, der interesserer sig for den komplekse by.

Jette Linaa

Roskilde Universitetscenter
PO Box 260
DK-4000 Roskilde
jlin@ruc.dk

Marcin Biborski & Jørgen Ilkjær, *Illerup Ådal Band 11–12. Die Schwerter*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 25:11–12. Århus 2007. 832 s. ISBN 978 87 8841 538 4.

Företaget att publicera det stora krigsbytesoffret från Illerup Ådal i östra Jylland har nu börjat närma sig sitt fullbordande. I del 11 och 12 beskrivs den sista större föremålskategorin, svärd och svärdsattiraljer. Sedan de första volymerna såg dagens ljus 1990 har Jørgen Ilkjær i tur och ordning avverkat lans- och spjutspetsarna, bältena med tillbehör, praktföremålen och sköldarna. Som vanligt är den ena volymen en textdel och den andra en synnerligen rikt illustrerad katalog. Störst utbyte har man om man har möjlighet att studera alla volymer samlat. Tidigare har bälten och svärdsgehäng bearbetats i volym 3 och 4. I volym 5–8 publicerades några av de finast tillverkade svärd.

Den här gången samarbetar Ilkjær med Marcin Biborski, som under flera decennier ägnat sig åt forskning om vapen från romersk järnålder och särskilt då svärd. Samarbetet är på flera sätt lyckat och ger fyndet nya dimensioner. Först och främst får vi en sammanfattning av Biborskis forskning. Tidigare har mycket av den publicerats på polska, vilket gör den svårtillgänglig för skandinaver. Av naturliga skäl är Biborski mest hemma på de rika polska fynden från romersk järnålder. Ilkjær har tidigare främst satt in Illerup i ett nordeuropeiskt sammanhang. Detta gör att fynden nu på ett intressant sätt kontrasteras mot det kontinentala materialet. Det finns både skillnader och likheter. I Skandinavien är till exempel vapengravar relativt ovanliga under inledningen av yngre romersk järnålder, då de största deponeringarna i Illerup sker. I Polen finns det å andra sidan många vapengravar från denna tid med föremål som kan jämföras med dem från Illerup. Det finns smärre skillnader i de kronologiska system man använder för respektive område. Detta fördjupar man sig inte i här, men publikationen är en utmärkt utgångspunkt för vidare jämförelser mellan Skandinavien och Polen.

Svärderna från Illerup är dock så speciella att det är svårt att hitta jämförelsematerial, oavsett var man letar. Illerup är den i särklass rikaste

fyndplatsen i världen för romerska svärd, mångdubbelt större än någon annan, innanför eller utanför romarrikets gränser. Föremålen är dessutom synnerligen välbevarade. I de flesta vapengravar är svärden så sönderrostade att det är svårt att uttala sig om ens så grundläggande saker som längd och bredd. I brandgravar har svärden utsatts för stark värme, vilket medför att järnets kemiska sammansättning ändrats. Det gör att metallurgiska analyser får ett begränsat värde. I många fall visar kvaliteten på smidet och svärdens allmänna utseende att det rör sig om lokalt smide. Därför tas bara ett litet antal svärd från svenska vapengravar upp som jämförelsematerial. Studien över svärden från Illerup kan på sätt och vis ses mer som en presentation av ett unikt fynd än som en referenspunkt för andra vapenfynd.

En av huvudfrågorna är svärdens proveniens. Vid Illerup har man funnit 226 hela eller fragmentariska svärd och mängder med kringutrustning som svärdsskidor, doppskor, gehäng och greppdelar. I de båda tidiga deponeringarna från början av 200-talet (fas C1b) räknar man med att minst 90% av svärden är av romersk proveniens. Proveniensbestämningen kan göras genom att en stor andel av svärden är försedda med romerska stämplor, inkrusteringar eller figurframställningar. Smidet håller hög teknisk nivå. Svärden är i många fall gjorda i avancerad damasceringsteknik. Även detta stödjer en proveniensbestämning till Romarriket.

Vad gäller de sena deponeringarna i Illerup från 300- och 400-talen är det svårare att uttala sig om svärdens proveniens. Vapentillverkningen genomgick stora förändringar i Romarriket. Tillverkningen centraliserades till stora fabriker. Det innebär att man inte längre försåg svärden med enskilda smeders märken. I stället förenklade man tillverkningsprocessen för att kunna massproducera vapen. Det innebär att svärd från senare delen av yngre romersk järnålder och folkvandringstid är enklare smidda än tidigare. De blir mer anonyma föremål och det är svårt att uttala sig om deras proveniens. Biborski och Ilkjær anser dock att det fortfarande till stor del rör sig om romerskt smide. De lägger fram tankar om hur kunskapen om att smida bra svärd efterhand spred sig till Barbaricum. Romerska smeder kan ha övergått i barbarfurstars tjänst.

Ännu har man dock inte hittat någon avancerad svärdssmedja utanför romarriket. Allt sammantaget är det i allt väsentligt romerska svärd och romerskt smide man studerar i Illerup.

Som vanligt upptas en stor del av utrymmet av typologiska diskussioner och en finindelning av materialet med jämförelser med andra offerfynd och vapengravar. Svärd är ganska svåra att dela in typologiskt. Ett svärds utformning bygger på flera faktorer, som om det skall användas av en ryttare eller en fotsoldat, om det skall användas för hugg eller stöt, om det skall användas av en storväxt eller en liten krigare, om det är till för att bryta igenom rustningar eller för att möta orustade lätttröliga motståndare, om det skall användas av specialtrupper som bågskyttar, vilka endast använder svärdet som ett sista försvar, eller av soldater som har det som huvudvapen. Till detta kommer faktorer som smidesskicklighet, massproduktion och hur utsmyckat vapnet skall vara. Allt detta gör att den typologiska indelningen av svärden blir något subjektiv. Likartade svärd kan vara i bruk under långa tider. Det är som ovan antytts dessutom ofta svårt att hitta paralleller i vapengravar till stöd för tidfastningen. Den typologi författarna presenterar här förefaller dock vara fullt gångbar.

Generellt kan man beskriva det romerska svärdets förändring som följer: först ett kort stötvapen för infanterister, *gladius*; sedan ett långt huggvapen för kavallerister, *spatha*. Förändringen sker dock gradvis. Svärden från de största nedläggningarna i Illerup, från fas C1b, är till exempel tämligen smala stötvapen, nästan att likna vid värjor. De är till för att bryta igenom rustningar och har förmodligen främst varit ämnade som infanterivapen.

Mest imponerad blir jag av de tekniska undersökningarna man gjort. Den enastående bevaringsgraden har gjort det möjligt att utföra avancerade metallurgiska och smidestekniska analyser. Dessa visar vilken hög teknisk nivå svärds smidet höll. De romerska svärden var vapen av högsta klass. Den barbarhövding som kom över ett större parti sådana svärd satte sig säkert i respekt hos sina grannar.

Min recension kan inte göra rättvisa åt alla de infallsvinklar och aspekter på svärd, svärds smide och svärdsfäktning som Biborski och Il-

Ilkjær lægger fram. Publikationerna är en guldgruva för den som söker information om svärd i allmänhet och sådana från romersk järnålder i synnerhet, och kommer att utgöra standardverket på området under överskådlig framtid.

Efter att ha läst volym 11 och 12 av Illerup Ådal är min känsla inte av att stå nära slutet av ett enastående arkeologiskt publiceringsprojekt, utan vid början för den nya spännande forskning som kommer att bli följden av dessa publikationer. Det finns så många frågor som inte får sina svar. Varför hittar man fler romerska svärd i Jylland än i romarriket? Hur kom svärden till Danmark? Eller snarare Norge. Ilkjær menar att de som anföll Jylland under C1b kom därifrån. Här behandlas sådana frågor ganska kortfattat. Svärden är för många för att vara krigsbyte eller legosoldatsutrustning som fått följa med hem. Istället måste de tolkas som spår av vapenhandel – legal eller illegal. (*Men jfr Fugleviks uppsats i Fornvännen 2007:4, red:s anm.*)

Det är uppenbart att det finns sidor av romersk diplomati, handel och förhållandet till områden utanför imperiet som vi inte har förstått. Jag tycker det hade varit spännande om specialister på Romarriket och den romerska armén hade kunnat sätta Illerup i perspektiv. När man säger att svärden från Illerup är romerska väcks frågor om var i riket de tillverkades: vid limesgränsen, i galliska verkstäder eller kanske i Främre Orienten? Det sistnämnda kanske inte är alltför långsökt. Biborski och Ilkjær menar att det som drev fram förändringar i de romerska svärdens utformning var kriget med Perserriket där mer rytteri användes än tidigare och svärd måste kunna tränga igenom tjocka rustningar. Kanske är alla obesvarade frågor det högsta betyg man kan ge en diger materialpublikation.

Det är väl fel tidpunkt att uppmana forskare som precis slutfört ett storverk att fortsätta skriva, men jag hoppas att Jørgen Ilkjær och Marcin Biborski med sin enorma förtrogenhet med material och tidsperiod fördjupar dessa och andra diskussioner framöver.

Påvel Nicklasson
Silvergården 7 B
SE-261 43 Landskrona
pavelnicklasson@brikks.com

Tobias Kunz, *Skulptur um 1200. Das Kölner Atelier der Viklau-Madonna auf Gotland und der ästhetische Wandel in der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts*. Studien zur internationalen Architektur- und Kunstgeschichte 47. Deutscher Verein für Kunstwissenschaft, Michael Imhof Verlag, Petersberg 2007. 344 sider, rigt illustreret i sort/hvidt med 16 farveplancher. ISBN 978-3-86568-131-7.

Dette er en fremragende og banebrydende bog. Den tager udgangspunkt i det forhold, at der fra Gotland kendes et antal romanske polykrome træskulpturer, med den berømte Viklaumadonna (i SHM) i spidsen, der knyttes sammen af fælles former og en forfinede udførelse, som overgår alt samtidigt i Norden. Stykkernes æstetiske og forskningsmæssige værdi bliver ikke mindre af, at de i vidt omfang har bevaret deres oprindelige polykromi med klare farver, forgyldning og ædelstensimitation.

Svensk kunsthistorisk forskning har længe kredset om stykkerne. Mens pioneren, baron Carl af Ugglas, 1915 ville aflede dem direkte af datidens franske domkirkeportaler, har Aron Andersson (og Göte Ask) 1962 eftervist, at de har deres nærmeste forudsætninger i Rhinlandets træskulptur. Denne tese har Peter Tångeberg siden kunnet underbygge kunste teknologisk og derved tegne omridsene af et rhinlandsk værksted, der må have slået sig ned i Visby, og som har fungeret på Gotland i de sidste tiår af 12. årh.

Tyske kunsthistorikere har nok været opmærksomme på, at der i Skandinavien findes et så enestående bevaret materiale til belysning af kunstproduktionen ikke blot på Gotland, men også i samtidens Rhinland. Men først Tobias Kunz har med denne bredt anlagte undersøgelse taget stafetten op og sat sig for at konfrontere materialet i de to kunstmråder. Det gøres ikke så meget ud fra synsvinklen centrum-periferi, snarere som en ligeværdig, gensidig spejling, der også er udstrakt til nordfransk portalskulptur med en mulig betydning for Viklau-værkstedet. Diskussion og dokumentation er udpræget tværfaglig, idet den stilistiske og ikonografiske tilgang suppleres med kunste tekniske, teologiske, liturgiske og historisk/kunste geografiske. Det er bemærkelsesværdigt, så kompromisløst forfatteren går efter primært materiale og litteratur,

også når han er helt nede i detaljen og har måttet binde an med ellers »ulæselige« nordiske sprog.

Bogen består af seks store kapitler, der efterfølges af et 28 siders katalog over »Romanske træskårne madonnaer i det Nedre Rhinland, i Westfalen, Maaslandet og Skandinavien (1150–1225)«. Første kapitel er helliget Viklau-værkstedet, der foruden madonnaen omfatter 4-5 krucifikser, af hvilke det kendteste findes i Hemse kirke. Som fælles kendetegn finder Tobias Kunz figurerne bestemt af »et vekselspil mellem sanselig nærhed og en tegn-agtig (*zeichenhaft*) distance til den troende«. Krucifikserne, med deres forskydninger i ben, hofter og arme, afleder han af det kølnske Gerokrucifiks (før 976) og dets efterfølgere fra 11. årh., idet dog lidelsesaspektet ses forstærket af byzantinske elementer som de smerteligt sammentrunkne øjenbryn. I andet kapitel behandles »Viklau-gruppen og den gotlandske tradition« på baggrunde af en redegørelse for Gotlands historisk/økonomisk særstilling og en præsentation af øens romanske stenkirker. Interessant nok ser Kunz ikke Viklau-værkstedets ankomst o. 1170/80 som noget meget skarpt brud med det eksisterende. Nogle af dets træk fandtes allerede på Gotland, hvor værkstedet åbenbart kom til at spille sammen med eksisterende traditioner.

Det tredje kapitel behandler »Viklau-gruppen i forhold til den kølnske, maaslandske og westfalske skulptur i 2. halvdel af 12. årh.« Der tages udgangspunkt i det rhinlandske materiales spredte karakter og de deraf affødte vanskeligheder ved at udskille og lokalisere værksteder. Klarest fremstår et værksted, der knyttes til den såkaldte »Hovener-madonna«, og som derudover bl.a. omfatter den kendte, såkaldte »Berliner Engel«. Efter gennemgang af værkerne konkluderes, at de såvel kvalitativt som med hensyn til kunstnerisk virtuositet står på linje med Viklau-værkstedets arbejder, og at talrige overensstemmelser viser, at »de to værksteder hører nøje sammen både kronologisk og geografisk (*örtlich*)«. Til overensstemmelserne hører vigtige kunstteknologiske iagttagelser, der allerede er gjort af Peter Tångeberg. Herefter følger en generel analyse af først madonnafigurerne siden krucifiksernes former og ikonografi

inden for overskriftens geografiske områder. Og som resultat fremstår bl.a., at et såkaldt »mirakelkrucifiks« i Elspe i Sauerland fremhæves som det nærmeste sidestykke til de gotlandske. Endelig diskuteres i to afsnit forholdet mellem sten- og træskulptur og småkunsts/guldsmedekunstens rolle som forbillede i monumental-skulpturen. Det kan undre, at forfatteren opfatter det som specifikt for stenhuggerne, at de indledte arbejdet med at tegne deres figurers omrids på værkblokken. Gjorde træskærererne da ikke nøjagtig det samme?

Fjerde kapitel »Nordfrankrig og den nederhinske skulptur i 12. årh.«, er næsten en afhandling i afhandlingen. Fremstillingen tager udgangspunkt i de nordfranske katedralskolers nye humanisme og »psykologi«, som Kunz finder afgørende for menneskeliggørelsen af 12. årh.s Kristus- og Mariafremstillinger. Han følger nu sporene kronologisk fra portal til portal (ca. 1135–80) igennem Nordfrankrig, hvis direkte påvirkning af Rhinlandets kunst findes beskedent. Snarere vil forfatteren tale om parallelle udviklinger. Blandt de mange, ofte slående, enkeltiagttagelser involverer adskillige relationer til svensk materiale. Således kan portalerne i Saint Denis og Chartres opvise kvindehoveder, der ned i detaljer minder om Viklaumadonnaens. Hendes »selvstændigt kredsende folder« over brystet jævner Kunz (som allerede Ugglas) med en kvindefigur i Étampes, mens han genfinder Hemsekrucifiksets Kristusansigt på en portalskulptur fra St.-Pierre de Montmartre i Paris. Og forfatteren noterer sig, at en specifik kappeføring ved skulpturer i Chartres og Étampes findes tilsvarende ved en række svenske madonnaer; et træk, som foreslås formidlet via Vesttyskland eller England.

I femte kapitel »Romanske madonnaer på det svenske fastland« diskuteres tidens forbløffende mange svenske madonnaer og deres grupperinger. Deres typemæssige ensartethed ses ikke som resultat af, at man har eftergjort særlig hellige figurer (*Gnadenbilder*), men af en standardiseret produktion i stiftsbyerne, hvor vesttyske og engelske påvirkninger gjorde sig gældende. Et særligt afsnit behandler spørgsmålet om rhinlandske arbejder og værksteder ikke blot i Sverige, men også i Norge. Og det konklud-

eres, at indplantningen af det kølnske Viklauværksted på Gotland ikke har været noget isoleret tilfælde.

Sjette kapitel »Viklaumadonnaen som alterfigur» har forfatteren kunnet skrive næsten udelukkende på det enestående rige nordiske materiale af ikke blot alterfigurer (med fæstningsspor), men også alterskabe, alterciborier, kalkmalerier med alterkarakter etc. På grundlag af Tångebergs undersøgelser gøres gældende, at Viklaumadonnaen må have stået i et egentligt helgenskab, et såkaldt tabernakel. Dette er formentlig rigtigt, men man må spørge sig, hvor udbredt sådanne tabernakler var tilbage i 12. årh. I hvert fald forekommer kirkernes romanske alternicher gennemgående for smalle til deres fløjddøre. Det er vel ikke helt indlysende, når Kunz absolut vil give alterfigurerne prioritet som de ældste i forhold til kalkmalerierne. Ej heller når han lidt for respektfuldt følger Anna Nilséns ide om, at Viklau-gruppens krucifikser oprindeligt skulle have været alterkrucifikser. En afrundende ekskurs om Mariaretabler og det mariologiske program i det »gyldne alter» fra Lisbjerg (i Nationalmuseet, København) indeholder meget godt, men broderer desværre videre på en længst forladt teori om, at altre som Lisbjergs skulle være udført til storkirker og først senere være flyttet til sognekirker. En illustration af *Broddetorpaltet* (i SHM) er mærkeligt umotiveret, da det slet ikke nævnes i teksten! Man fornemmer, at forfatteren er blevet lidt træt imod slutningen.

Til hvert kapitel hører en nyttig sammenfatning, mens man til gengæld savner et samlede og perspektiverende resumé. I det hele taget kan man ikke sige, at teksten altid selv drager de fulde konsekvenserne af sine mange fine analyser og iagttagelser. Læseren får præsenteret utallige brikker til en mageløs æstetisk og intellektuel oplevelse, der åbner øjnene for uerkendte, nærmest organiske sammenhænge hen over det europæiske kontinent.

De mange selvstændige, underordnede temaer danner udmærket baggrund for belysningen af hovedemnet »kunsten o. 1200» og for analysen af kunsten i de tre »undersøgelsesområder» i Sverige, Tyskland og Frankrig. Men af og til forekommer disse ekskursor for mange og

for lange, fordi de medvirker til unødigt at sløre og fragmentere en i forvejen meget kompleks disposition. Selv det store franske portalafsnit virker på mange måder som en ekskurs. Det skyldes naturligvis bl.a., at undersøgelsen her gælder portalskulptur ikke kultfigurer af træ. De franske vidnesbyrd falder med andre ord ikke ind under den i øvrigt gældende hovedoverskrift »polykrom træskulptur» og er ikke umiddelbart sammenlignelige med denne. Netop derfor undrer det, at forfatteren ikke, i stedet for nogle af portalerne, har valgt at se på de samtidige franske madonnafigurer af polykromeret træ, som faktisk findes, og som ville kunne danne en art bro mellem portalskulpturen og det tyske og svenske materiale. Indrømmet, de relevante franske madonnaer (mest i amerikanske samlinger) er yderst få og står kvalitetsmæssigt under de bedste svenske og tyske. Men de må vel – i lyset af de samtidige stenportaler – kunne vise, at der faktisk har eksisteret en hel verden af samtidige franske madonnaer (og krucifikser) også af højeste kvalitet. Hvis det er rigtigt, bliver det vel også en smule lettere at forstå, hvordan stiltrækkene i den grad har kunnet vandre i bølger ud over Europa. Kunz nævner med rette småkunst og modelbøger som medier. Men mon ikke netop den polykrome træskulpturs allesteds nærværende mestre har haft et meget vigtigt udvekslingsfællesskab?

Det er en cadeau til svensk middelalderkunst, at dens mesterværker således bliver bragt sammen på lige fod med det ypperste i vesteuropæisk kunst. Og det er en anerkendelse for svenske kunsthistorikere som Aron Andersson og Peter Tångeberg, at de hermed kan se deres resultater bekræftede, udbyggede og almengjorte. Med sit sjældent indsigtfulde værk har Tobias Kunz for alvor åbnet døren i europæisk kunsthistorisk forskning.

Ebbe Nyborg

Nationalmuseet

Fredriksholms kanal 12

DK- 1220 København K

ebbe.nyborg@natmus.dk

Arn – Tempelriddaren (svensk långfilm). Regi Peter Flinth. Manus Hans Gunnarsson efter två romaner av Jan Guillou. Nordisk samproduktion mellan flera bolag 2007. 139 min.

I den svenska filmens barndom var det historiska eposet mycket populärt. Filmer som *Karl XII* och *Gustaf Wasa*, båda med Gösta Ekman i titelrollerna, blev stora publikframgångar på 20-talet. Men redan på denna tid var historiska filmer kostsamma och gick ofta med förlust. Allt eftersom åren gick svek publiken den historiska genren, med undantag för en tillfällig återväxt under krigsåren. Den kom istället alltmer att förknippas med storslagna misslyckanden, som Alf Sjöbergs *Karin Månsdotter 1954*. Bottennappat nåddes under tidiga 80-talet med fiaskon som *Sverige åt svenskarna* och *Kalabaliken i Bender*.

En film baserad på Jan Guillou böcker om Arn var därför efterlängtat samtidigt som den väckte en viss oro. Den internationella produktionen av historisk film kan visa på omfattande ekonomiska framgångar under senare år, och Guillou populära boksvit har redan en stor publik. Som underlag för en storsatsning på svensk historisk film kan man knappast hitta något bättre. Men Richard Hoberts *Tre Solar* och SVT:s *Snapphanar* har också gett tydliga påminnelser om hur misslyckade samtida svenska projekt i genren kan bli.

Kanske är det därför Arn börjar så publikfriande. En myndig berättarröst upplyser om situationen i Sverige och det Heliga landet på 1100-talet, allt satt mot en serie bildsköna bakgrunder. Valet av stil är tydligt: »Nu är det historia, nu är det viktigt». Montaget påminner om populärvetenskapliga dokumentärer och vill uppenbart låna något av den auktoritet som en Hans Villius eller en Bruno Årfors skulle skänka sammanhanget. Men effekten uteblir här. Det ligger snarare något räddhåset över det sätt på vilket Arn serverar allt på silverfat. Filmen litar inte på sin publik utan måste leda in oss på rätt spår från första stund.

Arns styrka är istället det visuella. Fotografen Eric Kress fångar ängsmark och ökenlandskap med stor känsla, där löv, snöfall och ökendamm används för en suggestiv ljussättning. Det finns flera bilder att bära med sig: Saladins eftertänksamma ansikte över en lägereld, en kaval-

lerichock i motljus och Varnhems kloster som från ett vykortets höga vinkel. Det enda som inte fungerar i bildlösningarna är ett alltför snävt fokus. En återhållsamhet vad gäller statister och kuliss kräver kanske att man kryper närmare med kameran, men det matchar inte filmens ambitioner. Arn känns anpassad på förhand för att visas på TV. Storslagen småskalighet är ett knepigt koncept.

Visuellt finns budgeten på bordet även i filmens rekvisita. Där äldre medeltidsfilmer tenderade att tappa på märkliga trikåer gör Arns kostymering sitt jobb. Vapen och rustningar behöver inte skämmas för sig och har detaljer som glimtar till på ett snyggt sätt. Man har också valt att låta karaktärerna byta plagg efter sammanhang, i stället för att bära signaturdräkter i ur och skur. Krigarnas smutsigt sminkade ansikten är en av få saker som inte övertygar. Svett och damm efter veckor i fält ser inte ut som om man doppat ansiktet i lera.

Joakim Nätterqvist fungerar bäst som Arn i filmens fysiska scener. Han är nollställd i sitt minspel, men rider och slåss med en kroppslig närvaro som övertygar. Sofia Helin har ett betydligt träkigare material att jobba med som Cecilia. Kvinnoroller har aldrig varit Guillous styrka, och Helin får finna sig i att spela den förbjudna kärlekens offer. Det mesta av hennes tid går åt att uttrycka en plågad längtan. Bäst av filmens biroller är Birger brosa i Stellan Skarsgårds tolkning. Med stor erfarenhet av liknande inhoppar spelar Skarsgård med naturlig auktoritet och gör det mesta av en liten roll.

I *Arn – Tempelriddaren* fanns alldeles uppenbart underlag för att göra något bra inom genrefilm, bara modet och inspirationen kommit till. Tyvärr har slutprodukten inget av detta. Det här är en film som är nästan helt befriad från egna grepp, där det kryps till korset på mer än ett sätt. Listan på ambitioner att uppfylla är närmast kvävande. Det ska vara påkostat och storslaget, det ska vara svensk historia, det ska vara kulturmöten, det ska vara spännande, romantiskt och humoristiskt.

Arns tunga beting gör att den får en alltför forcerad stil. Så gott som varje scen är en nyckelsekvens som ska ta historien framåt. Rollfigurerna får aldrig tid att utvecklas eller sjunka in.

Vem är Arn? Vad drivs han av? Här finns inga svar. Den centrala kärlekshistorien mellan Arn och Cecilia reduceras till en pastoral parodi, med himlastormande förälskelse på gröna ängar efter ett förstulet ögonkast i kyrkan. Sedan är det raskt iväg till det Heliga landet.

Film och litteratur har helt olika förutsättningar för att berätta en historia. Ett av de vanligaste skälen till att filmatiseringar misslyckas är också att man försöker filma ett bokmanus. *Arns* sätt att ta sig an detta problem fungerar inte alls. Handlingen är en förkortad version av de två första böckerna i Guillous romansvit, en serie nedslag i en berättelse som på papper sträcker sig över 800 sidor. Regissören Peter Flinths ambition att få med lite av allt går inte att realisera med någon slags kvalitet.

Det ständigt skiftande fokuset i tid och rum ger istället en märkligt oengagerade film, trots ett högt tempo. *Arn* är klippt som en betydligt kortare film än vad det är och vågar aldrig stanna upp och vila i något. Inte heller finns utrymme för tveksamhet eller ambivalens i berättelsen. Intrycket förstärks av det överdrivna användandet av Toumas Kantelinens filmmusik. De bombastiska stråkarna bearbetar stämningen oavbrutet. »Nu är det KRIG.» »Nu är det KÄRLEK.»

Svensk film som försöker leka Hollywood är dömd att misslyckas. Som bäst kan man leverera lågbudgetversioner av amerikanska förlagor, och något mera meningslöst är svårt att föreställa sig. Men det går att anpassa kostymen och förmedla historia nog så rättvisande. Det visar inte minst ett tidigare nordiskt epos som *Korpen flyger*. Här finns en känsla för tidsperioden som får genomsyra varje del i berättandet. Inget behöver skyndas på eller stöpas om, och Hrafn Gunnlaugsson har ett fast grepp om handlingen.

Man hade kunnat lägga boken åt sidan även i *Arn* och koncentrera sig på filmmediets förutsättningar. Då hade den inte blivit en illustrerad kortvariant av den litterära förlagan. Det är den enda funktion filmen egentligen fyller. Har man längtat efter vackra bilder av medeltidsmiljöer får man onekligen det här. Men den ensidiga fokuseringen på visuell skönhet ger i längden mest en känsla av reklam. Man får något att hålla namnet Arn vid liv med, ett varumärke som redan

idag används för att sälja kläder, smycken, paketresor, viner, vapan m.m.

Arn marknadsförs med beskrivningen »En episk hjältesaga om krig, intriger, vänskap, förräderi och kärlek». Hade filmen uppfyllt åtminstone denna ambition hade den varit ett välkommet tillskott i ett svenskt filmklimat som uteslutande fokuserar på samtida dramatik. Men det episka handlar inte bara om stora gester och svepande handling. Utrymmet måste även finnas där i inlevelse och vision. På dessa områden är *Arn* en liten film, hög budget eller inte.

Mattias Löwhagen

Primusgatan 65, 112 67 Stockholm
mattias.lowhagen@stint.se

Arn – Tempelriddaren (svensk långfilm). Regi Peter Flinth. Manus Hans Gunnarsson efter två romaner av Jan Guillou. Nordisk samproduktion mellan flera bolag 2007. 139 min.

Under det som brukar benämnas svensk films guldålder på 1910- och 20-talen gjordes ett stort antal historiska filmer av varierande kvalitet. En film som på flera vis sticker ut vid denna tid är *Herr Arnes pengar* av Mauritz Stiller från 1919. Filmen bygger på Selma Lagerlöfs bok med samma namn som i sin tur bygger på en gammal bohusslänsk folksägen. I den gamla stumfilmen tas vi med till 1500-talets Marstrand. Det är nu länge sedan den gick på TV, men jag minns att känslan av att betrakta ett stycke autentiskt 1500-tal var näst intill total. Samma känsla inföll när jag första gången såg Ingmar Bergmans *Det sjunde inseglet*. Man kan nog påstå att de två filmerna spelade stor roll för mig då jag valde att bli arkeolog.

Med undantag för någon enstaka kalkon – senast *Tre Solar* – har egentligen inte mycket hänt inom genren svensk historisk film sedan *Det sjunde inseglet* från 1957. Jag har länge saknat en riktigt välgjord, nyskapande och intresseväckande svensk historisk film. Det var alltså med visst hopp och en i grunden positiv inställning till genren jag gick och såg den första filmatiserade delen av två som bygger på Jan Guillous storsäljande romansvit om Arn.

Filmen *Arn – Tempelriddaren* är kanske den mest omtalade och definitivt den dyraste svenska filmproduktion som gjorts på många år. Filmens och böckernas handling är väl känd för de flesta. Den utspelar sig i Västergötland och i det Heliga landet under 1100-talets andra hälft, och vi får följa en uppiktad persons liv från vaggan till graven. Berättelsens huvudperson, Arn, föds in i samhällets övre skikt och hans liv blir intimt sammanflätat med tidens politiska skeenden.

Till min besvikelse kunde jag konstatera att filmen inte levde upp till mina förväntningar. Min subjektiva upplevelse av den var att manusset kändes platt, dialogen styltig och fylld av klichéer. Det viftades hela tiden med svärd, några scener drog åt mjukporr, för det mesta var det sommar och man red fram och tillbaka på Axvalla hed. Över alltsammans låg en påträngande filmmusik som gärna ville tala om för mig vad som hände på duken och hur jag skulle känna inför det.

Nu måste man dock komma ihåg att filmen om Arn är en populärkulturell och kommersiell produkt. Jag menar att det därför vore poänglöst att börja leta efter historiska fel och anakronismer. Det är ju inte precis en kursbok i arkeologi vi har att göra med. Men den ur fackarkeologisk synvinkel kanske allvarligaste invändningen mot filmen jag skulle vilja göra är att man så totalt missat chansen att levandegöra ett stycke 1100-tal för en bredare publik. Hur kunde vardagslivet på en västgötsk stormannagård vara på 1100-talet (för trälen, husbonden, barnen, kvinnorna)? Hur skulle en resa genom dåtidens västgötska kulturlandskap kunnat se ut? Vilka sinnesintryck möttes man av när man kom till Skara? Inget av detta har man tagit fasta på. I stället är miljöbeskrivningarna med några få undantag förvånansvärt diffusa, torftiga och intetsägande. Inte minst mot bakgrund av att detta är den dyraste film som någonsin gjorts i Sverige är det konstigt att man inte arbetat mer på detta. Ekonomiska resurser saknades uppenbarligen inte.

Om man tar en annan film med ambitionen att förmedla hur det var i det förflutna, Lukas Moodysons *Tillsammans* från 2000, så spelar Carl Johan de Geers tidstypiska scenografi en viktig roll i att förmedla den filmens budskap.

Den hade helt enkelt inte känts trovärdig om inte scenografi och rekvisita så tydligt andades ett autentiskt 70-tal. Och då räcker det inte med att slänga in några loppisfynd, man bör även engagera personer med stor kunskap om tiden och dess materiella uttryck, i detta fall de Geer. I vilken omfattning teamet bakom Arnfilmen konsulterat personer med fackkunskap om den medeltida materiella kulturen eller politiska historia är lite oklart, men det tycks inte skett i någon större omfattning. Generellt hade det inte skadat om man redan på planeringsstadiet tagit hjälp av specialkompetens inom området. Resultatet blev nu att filmens miljöer istället är stereotyp och klichéartat »medeltida».

I flera sammanhang har Jan Guillou berättat att syftet med romansviten om Arn dels var att skildra hur konungariket Sverige växte fram, dels att ge en alternativ bild av islam och arabisk kultur. Inget av detta finns i filmen, eller är det så nedtonat att det försvinner bland allt svärdsfäktande. Några kungar dör, det finns lokala stormän, några inflytelserika familjer slåss om makten, till det Heliga landet åker man på korståg. Men Hur, Var och Varför, det får vi aldrig en chans att fundera över. Saker och ting bara händer och så är det inte mer med det.

En viktig kvalitetsaspekt på historisk och arkeologisk populärvetenskap, förmedlad på museiställningar men även i historiska filmer och romaner, är dess förmåga att skapa en känsla av autenticitet. Att med hjälp av skådespeleri, text och bild kunna skapa en känsla hos läsaren, musei- eller biobesökaren att *så var det då*. Men även på denna punkt kunde filmen ha varit så mycket bättre. Att möta det förflutnas människor är lite som att möta sig själv och just i det evigt mänskliga tror jag att nyckeln till en riktigt bra historisk film ligger. Uppslag till detta saknas inte; vi möter bruden som springande genom skogen flyr ett tvångsgifte, det lilla barnet som lämnas på ett kloster och samtidigt får se sin mamma dö, dödsångest på slagfält, att utsättas för psykisk och fysisk tortyr, att längta efter den man älskar och så vidare.

Det vore trevligt om den historiska filmen gick mot en ny vår. Exempelvis skulle Frans G Bengtssons *Röde Orm* kunna bli en riktigt bra äventyrsfilm i vikingatida miljö. Men då krävs

inte i första hand en massa pengar utan snarare ett nära samarbete mellan arkeologer och filmskapare. Men vill vi inom kulturmiljösfären vara med? Eller föredrar vi att sitta och gnälla efteråt?

För inte så länge sedan frodades en gammal tråkig akademisk tradition att förakta populärvetenskap. Som akademiker borde man veta bättre än att åka runt och apa sig i folkparkerna. Som väl är börjar denna minst sagt elitistiska syn på kunskap försvinna, men fortfarande upplevs på sina håll exempelvis Jan Guillous *Arserie* och Herman Lindkvists historieböcker som extremt provocerande. Det handlar naturligtvis om att deras arbeten någonstans ifrågasätter grunden för vår egen professionalitet. Om de ska skriva historia, och folk vill läsa det, då behövs ju inte vi. Därför letas det fel så det står härliga till.

Även Guillous och Lindkvists arbeten, deras motiv och historiesyn, måste naturligtvis skärskådas och ifrågasättas. Men tyvärr tror jag att det blir direkt kontraproduktivt när kända ämnesföreträdare med förstoringsglas letar faktafel inom populärkulturen. Det slår nämligen tillbaka på dem själva eftersom det naturligtvis i allmänhetens ögon tolkas som intellektuell snobism. Däremot måste vi som faktiskt dagligen jobbar med att berätta om det förflutna fundera på hur våra forskningsresultat ska kunna nå ut till flera. Målet för varje forskare borde väl vara att nå ut maximalt med just sin arkeologi, och då borde alla tillgängliga medier vara attraktiva att medverka i.

Det finns bra och dåligt skriven vetenskaplig litteratur, liksom det finns bra och dålig skönlitteratur (för att inte tala om film). Men de absolut bästa historiskt inspirerade skönlitterära verk som någonsin framställts är skrivna av författare

med djupa rötter i en akademisk tradition. Jag tänker på Umberto Ecos historiska romaner och J.R.R. Tolkiens sagovärld. Tolkien och Eco är två språglärda humanister som använder sin kunskap om det förflutna i sina böcker. Eco, professor i semiotik i Bologna, deltar aktivt i den samtida samhällsdebatten. För Tolkien var skrivandet av *Ringarnas herre* ett uttryck för civilisations- och samtidskritik. Även Guillou bedriver samtidskritik i sina historiska romaner. Han är en erkänt duktig skribent och samtidsdebattör, och antagligen har hans texter genom åren bidragit till att göra Sverige till en bättre plats att leva i. Tyvärr bidrar inte filmen *Arn – Tempelriddaren* till något alls i den vägen.

Med all sannolikhet kommer det om 30 år finnas yrkesverksamma historiker och arkeologer som kommer att kunna säga att deras intresse för det förflutna väcktes av Tolkiens ringtrilogi (böckerna och filmerna) eller Ecos skönlitterära mästerverk *Rosens namn*. Andra kommer säkert även hänvisa till Jan Guillous böcker om Arn som främsta inspirationskälla. Man kan inte nog understryka betydelsen av allt detta när framtida forskardrömmar skall tändas. Däremot har jag svårt att tänka mig att något omfattande historieintresse någonsin kommer att väckas genom Peter Flinths film *Arn – Tempelriddaren*. Möjligen kan man se den som underhållning, en stunds förströelse. Filmen är verkligen inte någon kalkon, men som en berättelse om det förflutna, om det evigt mänskliga, är den mycket långt från *Herr Arnes pengar* och *Det sjunde inseglet*. Tyvärr.

Claes Theliander
Godhemsgatan 58 A
SE-414 68 Göteborg
Claes@Theliander.se